

International Journal of Language and Awareness

E-ISSN : 2979-983X
DOI: 10.33390/ijla

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 1
Issue / Sayı: 1

2022

Formerly Name: HOMEROS E-ISSN: 2667-4688

E-ISSN: 2979-983X

DOI: 10.33390/ijla

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi

Volume / Cilt: 1

Issue / Sayı: 1

Year / Yıl: 2022

WEB: <https://journals.gen.tr/homeros>

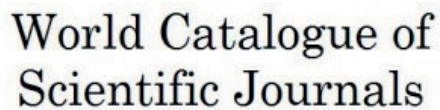
E-mail: ijla.editorial@gmail.com

Address: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi No:29,
D.119, Merkez-Çanakkale/TÜRKİYE

HOLISTENCE
publications

ABSTRACTING & INDEXING DİZİN & İNDEKS

ABOUT THE JOURNAL

International Journal of Language and Awareness is an international peer-reviewed journal that was published in 2018. The journal aims to include original papers in philology. In this context, high quality theoretical and applied articles are given. The views and works of artists, academics, researchers and professionals working in the field of philology are brought together. Articles in the journal; It is published two times a year including SPRING (March) and FALL (September). International Journal of Language and Awareness is a free-open access electronic journal. The DOI number is assigned to all articles published in the journal (DOI Prefix:10.33390/ija).

Articles published in the journal can be freely accessed, readable, downloaded, copied, distributed, printed, scanned, linked to full text, indexed, transmitted as data to the software, and used for any legal purpose without financial, legal and technical barriers.

The publication language of the journal is Turkish, Azerbaijani, English and Russian.

The articles are sent electronically via the Article Tracking System.

Owner

HOLISTENCE PUBLICATIONS

Contact

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TURKEY
WEB :<https://journals.gen.tr/jecon/>
E-mail : journals@holistence.com
GSM 1: +90 530 638 7017 / WhatsApp

DERGİ HAKKINDA

International Journal of Language and Awareness, 2018'de yayın hayatına başlayan uluslararası hakemli ve süreli bir dergidir. Dergi, filoloji dallarında yapılmış özgün çalışmalara yer vermeyi amaçlar. Bu çerçevede, yüksek kalitede teorik ve uygulamalı makalelere yer verilmektedir. Filoloji alanında çalışan sanatçılar, akademisyenler, araştırmacılar ve profesyonellerin görüş ve çalışmaları bir araya getirilmektedir. Dergideki makaleler; BAHAR (Mart) ve GÜZ (Eylül) dönemleri olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. International Journal of Language and Awareness, ücretsiz- açık erişimli elektronik bir dergidir. Dergide yayımlanan tüm makalelere DOI numarası atanır (DOI Prefix:10.33390/ijla).

Dergide yayınlanan makaleler internet aracılığıyla; finansal, yasal ve teknik engeller olmaksızın, serbestçe erişilebilir, okunabilir, indirilebilir, kopyalanabilir, dağıtılabılır, basılabilir, taranabilir, tam metinlere bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir.

Derginin yayın dili Türkçe, Azerice, İngilizce ve Rusça'dır.

Yazılar, Makale Takip Sistemi üzerinden elektronik ortamda gönderilmektedir.

Sahibi

HOLISTENCE PUBLICATIONS

İletişim Bilgileri

Adress: Sarıcaeli Köyü ÇOMÜ Sarıcaeli Yerleşkesi
No:29, D.119, Merkez-Çanakkale / TÜRKİYE
WEB : <https://journals.gen.tr/jecon/>
E-mail : journals@holistence.com
GSM 1: +90 530 638 7017 / WhatsApp

EDITORS/EDİTÖRLER

EDITORS IN CHIEF/BAŞ EDİTÖRLER

Nurida NOVRUZOVA
Bakü Slavic University, Azerbaijan
e-mail: n.nurida@yahoo.com

Sholpan ZHARKYNBEKOVA
L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

EDITORIAL BOARD / EDİTORYAL KURUL

Agata BAREJA-STARZYNSKA
UniVersit of Warsaw, Poland,
e-mail: a.bereja-starzynska@uw.edu.pl

Aleksander KIKLEWICZ
University of Warmia and Mazury in Olsztyn,
Poland

Aleksandr KARTOZIYA
Georgian National Academy of Sciences,
Georgia, e-mail: kartosia@gmail.com

Ali DUYMAZ
Balıkesir University, Turkey,
e-mail: ali_duymaz@hotmail.com

Cheryl LESTER
Kansas University, ABD, e-mail: chlester@ku.edu

Djengiz HAKOV
Bulgarian Science Academy, Bulgaria

Gülğayşa SAQİDOLDA
L.N.Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, e-mail: asem963@mail.ru

Haluk ŞÜKÜR AKALIN
Hacettepe University, Turkey,
e-mail: shakalin@shakalin.net

Irina PRUSHKOVSKAYA
Taras Shevchenko National Universit of Kyiv,
Ukraine, e-mail: irademir@mail.ru

İrfan MORİNA
The University of Prishtina, Kosovo,
irfan_marino@hotmail.com

Kerime ÜSTİNOVA
Uludağ University, Turkey,
e-mail: ustinovak@yahoo.com

Leyla KARAHAN
Gazi University, Turkey,
e-mail: leylakarahan@yahoo.com

Naciye YILDIZ
Gazi University, Turkey,
e-mail: Yildiz.naciye@gmail.com

Naile MURADHANLI
Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: Nanasaf@gmail.com

Nigar ISGANDAROVA
Sumqayit State University, Azerbaijan,
e-mail: isgani@gmail.com

Peter KOSTA
University of Potsdam, Germany

Philip BARNARD
Kansas University, USA,
e-mail: philipb@ku.edu

Rafiq NOVRUZOV
Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: rafik_novruzov@mail.ru

Rahile QEYBULLAYEVA
Bakü Slavic University, Azerbaijan,
e-mail: Rahilya.g@hotmail.com

Yavuz AKPINAR
Ege University, Turkey,
e-mail: yavuz.akpinar@hotmail.com

Uldanai BAKHTIKIREEVA
RUDN University, Russian Federation, Russia

Sevinc ALIYEVA
Azerbaijan National Academy of Science
Institute of Linguistics, Azerbaijan,
e-mail: sevinc.novuzqızı@yandex.com

Mukhabbat KURBANOVA
National University of Uzbekistan,

MANAGING EDITOR/YÖNETİCİ EDİTÖR

Laura AGOLLI
Oakland University Masters in Public
Administration with specialization in
Healthcare Administration, USA, e-mail:
lagolli@oakland.edu

DESIGNER/DİZGİ VE TASARIM

İlknur HERSEK SARI
Holistence Academy, Turkey
e-mail: holistence.dizgi@gmail.com

EDİTÖRDEN

Sevgili meslektaşlarım,

Uluslararası Dil ve Farkındalık Dergisi'nin (IJLA) ilk sayısı ile karşınızdayız. 2018 yılından itibaren yayın hayatına başlayan HOMEROS'un bilgi birikimi, değerleri ve akademik birikiminden yola çıkarak yeni adıyla IJLA olarak yolumuza devam ediyoruz. HOMEROS'tan aldığımız bayrağı daha iyi yerlere taşımak gibi büyük bir hırslımız var. Uluslararası akademik camiadan değerli bilim insanlarından oluşan yeni yayın kurulumuz ile saygın bir bilim dergisi olmak için çok çalışacağız. Journal of Language and Awareness, Dil ve Edebiyat alanında çok çeşitli konuları kapsayan orijinal araştırma makaleleri ve incelemeleri yayınlayan açık erişimli bir dergidir. Yeni çalışmalarda, yeni sayılarda buluşmak dileğiyle.

Saygılarımızla.

Nurida NOVRUZOVA

Baş Editör

Şolpan ZHARKINBEKOVA

Baş Editör

EDITORIAL

Dear colleagues,

We are here with the first issue of International Journal of Language and Awareness (IJLA). We continue our way as IJLA with its new name by guiding ourselves with the knowledge, values, and academic background of the HOMEROS, which has been published since 2018. We have a great ambition to carry the flag we received from HOMEROS to better places. We will study hard to become an esteemed scientific journal with our new editorial board including valuable scientists from the international academic community. Journal of Language and Awareness is an open-access journal that publishes original research papers and reviews covering a wide range of subjects in Language and Literature. Hope to meet in the upcoming issues with new studies.

Kind regards.

Nurida NOVRUZOVA

Editor-in-chief

Şolpan ZHARKINBEKOVA

Editor-in-chief

REFEREES IN THIS ISSUE / BU SAYININ HAKEMLERİ

Minahanım Nuriyeva Tekeli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti / AZERBAIJAN

Süer Eker

Başkent University/TÜRKİYE

Magripa Kainarbayevna Yeskeyeva

L. N. Gumilyov Eurasian National University / KAZAKHOSTAN

Baba Meherremli

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / AZERBAIJAN

Solmaz Məmmədova

Baku Slavic University/AZERBAIJAN

Aynel Meşadiyeva

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu / AZERBAIJAN

Adile Asadova

Western Caspian Universit, AZERBAIJAN

Namiq Qafarov

Baku Slavic University/AZERBAIJAN

Səbinə Ağababayeva

Baku Slavic University/AZERBAIJA

Nigar Isgandarova

Sumqayıt State Universit/AZERBAIJAN

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN EDITORIAL	VI	ORIGINAL ARTICLE	Şərqi slavyan dillərindəki Türk mənşəli sözlərdə baş verən leksik- semantik yeniləşmə	23
Nurida NOVRUZOVA Şolpan ZHARKINBEKOVA	VII		<i>Lexical-semantic renewal of words of Turkish origin in east slavic languages</i>	
			<i>Minahanım Tekeli-Nuriyeva</i>	
ORIGINAL ARTICLE		ORIGINAL ARTICLE	<i>Der schriftsteller Boris Pasternak und seine rezeption im Deutschland des 20. jahrhunderts</i>	31
Metinlə çeviri mətnlərinin karşılaşdırılaraq incelenməsi	1	The author Boris Pasternak and his reception in 20th century Germany		
<i>Comparison and analysis of the main source text with translated texts</i>		<i>Sevinc Tofiq kızı Rzayeva</i>		
<i>Hayale Mecidova</i>				
ORIGINAL ARTICLE				
Azərbaycan dilində hibrid sözlər	7			
<i>Hybrid words in the Azerbaijani language</i>				
<i>Nergiz Hajiyeva</i>				
ORIGINAL ARTICLE				
Türk dilləri açısından dil diferensiasion olgusu	15			
<i>A case of language differentiation in terms of Turkic languages</i>				
<i>Ruslan Abdullayev</i>				

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Metinle çeviri metinlerinin karşılaştırılarak incelenmesi

Comparison and analysis of the main source text with translated texts

Hayale Mecidova

Bakü Slavyan Üniversitesi, Azerbayjan, e-mail: yale_gul@yahoo.com

Öz

Çeviri çok eski bir geçmişe sahip bir bilimdir. Çeviri sırasında dildeki herhangi bir metin başka bir dile çevrilir ve sonuç olarak önceki dildeki fikir karşısındaki kişiye anlatılmaya çalışılır. Çevrilecek metin veya dile «kaynak metin» veya «kaynak dil», çevrilen ve türetilen metne «hedef metin» veya «hedef dil» denir. Çeviriler ağırlıklı olarak yazılı ve sözlü olarak yapılır. Yazılı şekilde çeviren kişiye “mütercim”, sözlü olarak çeviren kişiye “tercüman” veya “çevirmen” denir. Çeviri, genellikle, çeviriyi orijinal metne mümkün olduğunca benzer kılmak amacıyla bir fikrin bir dilden aynı içeriğe sahip başka bir dile aktarılmasıdır. Ancak dillerin doğası, kültürel farklılıklar ve bilimsel terimlerin yaygınlığı tam bir çeviriye izin vermemektedir. Çeviri tarihi Türk kültürünü geçmemiştir. Tercümenin ilk örneklerine Selçuklu devletinde ve ondan önce yaşamış Türk boylarında rastlamak mümkündür. 8. yüzyılda başlayıp 11. yüzyılda zirveye ulaşan İslam dünyasında tercüme ve bilimsel buluşlar alanı 12. yüzyıldan itibaren zayıflamış ve 18. yüzyıla kadar sürmüştür.

Altı yüz yıllık bu durgunluk döneminde, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman tarafından kurulan medreseler, öğrencilere felsefe, tıp ve diğer bilim dallarında çeşitli bilgiler vermiş, Arapça ve Farsça öğretmiş, bu dillerde edebiyat tercüme yapılmış ve yayınlanmış ders kitaplarından yararlanılmıştır. Çeviri süreci dünyanın en kültürel olaylarından biri olarak kabul edilebilir. Çeviri işi ilk bakışta kolay gibi görünse de çeviri alanı gerçekten çok zor ve sorumluluk isteyen bir iştir. Ayrıca çevirmene de birçok görev yükler: Edebi metin çevirisinde çevirmen her şeyden önce eserin tüm güzelliğini, bütünlüğünü, ahengini ve etkisini sürdürmelidir. Çevirmen, yazarın ait olduğu kişilerin tarihi, coğrafyası, etnografyası, düşünce tarzı, gelenekleri ve özellikleri hakkında derin bir bilgiye sahip olmalıdır. Ayrıca çeviriyi oluştururken okuyucunun beğenisini de dikkate almalıdır. Edebi çeviride dil bilgisinin, özellikle çevirmenin her iki dilin sadece edebi biçimini değil, aynı zamanda konuşma biçimini, lehçelerini ve hatta argosunu bilmesi önemli koşullardan biridir.

Citation/Atıf: MECİDOVA, H. (2022). Metinle çeviri metinlerinin karşılaştırılarak incelenmesi. *International Journal of Language and Awareness*. 1(1), 1-6. DOI: 10.33390/ijla.1865

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Hayale Mecidova
E-mail: yale_gul@yahoo.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Çevirinin dili, çevirinin kaynak metin seviyesine yakınlık derecesi, çevirideki biçimlerin dil özelliklerinin korunması vb. tüm bu yönleriyle birlikte eserin genel sanatsal özellikleri korunmalıdır. Çevirmen önce çevrilecek esere hakim olmalı, sonra çeviriyi düşünmelidir. Çeviribilim çok ilgili ve ilginç bir dilbilim alanıdır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dostluk gelenekleri eski tarihimize kadar uzanır. Dolayısıyla Azerbaycanlı ve Türklerin tarihi kökleri aynı olduğu için etimolojimiz ve geleneklerimiz de aynıdır. Hem Azerbaycanlıları hem de Türkleri Oğuz dil grubuna aittir. Azerbaycanlılar ve Türkler, tarihsel gelişim içinde birçok imparatorluk kurmuşlar ve diğer imparatorluğun çöküşüne neden olmuşlardır.

Bu yüzden devletler arasındaki ilişkilerin giderek gelişmesi, hem sözlü hem de yazılı olarak her iki dilden tercüme edilecek malzemelerin sayısında şu zamana kadar artışa yol açmıştır.

Anahtar kelimeler: çeviri, edebi metin, Türkçe, Azerbaycan Türkçe'si

Abstract

Translation is a science with a very ancient past. During the translation, any text in the language is translated into another language, and consequently, an attempt is made to explain the idea of the previous language to the person in front of him. The text or language to be translated is called "source text" or "source language", and the translated and derived text is called "target text" or "target language". Translations are mainly done in writing and orally. A person who translates by writing is called a "translator" and a person who translates by orally is called a "interpreter". Translation is generally the transmission of an idea from one language to another with the same content, with the goal of setting up maximum similarity to the original material. However, the nature of languages, cultural differences, and the prevalence of scientific terms do not allow for a complete translation. The history of translation has passed through Turkish culture. Early examples of the translation can be found in the Seljuk state and in the Turkic tribes that lived before it. The field of translation and scientific discoveries in the Islamic world, which began in the 8th century and reached its peak in the 11th century, weakened from the 12th century onwards and lasted until the 18th century. During this 600-year period of stagnation, in the madrassas founded by Fatih Sultan Mehmed and Sultan Suleiman the Magnificent, students were maintained with a variety of knowledge in philosophy, medicine, and other fields of science, taught Arabic and Persian; literature in those languages was translated, published, and used as textbooks. The translation process can be considered one of the most cultural events in the world. The job of translation may seem easy at first glance, but the field of translation is really very arduous and responsible. He also sets many tasks for the translator: In literary translation, the translator must first of all be able to maintain all the beauty, completeness, harmony and impact of the work. The translator must have a profound knowledge of the history, geography, ethnography, way of thinking, customs, and characteristics of the people to whom the author belongs. Furthermore, he must take into account the taste of the reader in the creation of the translation. I would like to note that knowing the language in literary translation, especially the translator's knowledge of not only the literary form of both languages, but also the spoken form, dialects and even slang, is one of the important conditions. The language of the translation, the degree of closeness to the original level of the translation, the preservation of the linguistic features of the copies in the translation, etc. together with all these aspects the general artistic features of the work must be preserved. The translator must first master the work to be translated and then consider about the translation. Translation studies is a very relevant and fascinating field of linguistics. The traditions of friendship between Azerbaijan and Turkey date back to our ancient history. Thus, since the historical roots of the Azerbaijani and Turkish Turks are the same, our etymology and traditions are the same. Both Azerbaijani Turks and Turkish Turks belong to the Oghuz group. The Turks of Azerbaijan and Turkey have established several empires in historical development, and have led to the collapse of numerous other empires. The growing development of relations between the states leads to an increase in the number of materials to be translated from both languages, both orally and in writing.

Keywords: translation, literary text, Turkish, Azerbaijani Turkish

GİRİŞ

Türkçe'ye veya Türkçe'den Azerbaycan Türkçe'sine yapılan çevirilerin ses bilgisi açıdan sorunlarından biri de çeviri sırasında eklerin değişmesidir. Azerbaycan Türkçe'sinde kelimeye ekler eklenirse ünlülerin uyumu ve uyum kuralı, Türkçede ise hem ünlüler hem de ünsüzler dikkate alınır. Bu nedenle Azerbaycan dilinde ekin dört çeşidi varsa Türkçedeki bu sekize kadar çıkabilmektedir. Elbette buna karşılık çevirmen, dört ekli kelimeyi Türkçe'ye çevirirken Azerbaycan t.çe'deki eki tutmamalı, Türkçedeki ünlü ve ünsüz uyumuna karşılık gelen varyantı seçmelidir. Örneğin: dənizçi-denizci, vçu-avcı, sənətçi-> sanatçı, suçu-> sucu, üzgüçü-> yüzücü Azerbaycan ve Türkiye arasındaki çeviri çalışmalarını alanı yeni bir bilim dalı değildir.

İlk bakışta çok büyük bir fark gibi görünmese de bu kelimelerin doğru yazılışına dikkat etmek önemlidir. Çevirmen yazdığı kelimelerin, ifadelerin ve cümlelerin dilbilgisi açısından doğru olduğundan emin olmalıdır. Azerbaycan Türkçe'sinden Türkçe'ye ve Türkçe'den Azerbaycan Türkçe'sine çeviri sırasında karşılaşılan fonetik sorunlardan biri de vurgu, mantıksal vurgu ve tonlama sorunudur. Bu nedenle sözlü çeviri sırasında Türk basınında Azerbaycan soyadlarında bazen kelimenin son hecesine vurgu yapılmaktadır. Bu sorun daha çok «ov», «ova», «yev», «yeva» ekleriyle biten Rus soyadlarında görülmektedir. Dolayısıyla Azerbaycan dilinde bu soyadları telaffuz edilirken kelimenin son hecesine vurgu yapılır. Ancak benzer soyadları Türkçeye çevirirken Türk basınında vurgunun ilk heceye yapıldığını görüyoruz. Bu da seste biraz rahatsızlığa neden olur. Çünkü bu, orijinal metnin tonlamasında bir fark yaratır. Örneğin: Veliyeva değil de->Veli-yeva Mecidova, yerine Mecid-o va Kerimvov->Kerim- ov diye seslenmekte.

Dilbilimcilere göre bu, eklerin Türkçe ekleri olmasından kaynaklanmaktadır ve bu tür soyadları Türkçeye çevrilirken Azerbaycan Türkçe'sinde olduğu gibi Türkçeye çevrilirken de vurgu kelimenin sonuna gelmektedir. Örneğin: Gafarlı-Gafarlı, Hesənli-Hesənli vb. ancak Türkçe soyadları Azerbaycan Türkçe'sine çevrilirken bu vurguda hiçbir fark yoktur. Bunun nedeni,

Türkçe soyadlarının Azerbaycan Türkçe'sinden farklı olarak yabancı ek ve yabancı unsurlar içermemesi ve bu kelimelerin saf Türkçe kelimeler olması ve sonuç olarak Azerbaycan Türkçe'sine çevrilirken vurgunun kelimenin son hecesine gelmesidir. Azerbaycan Türkçe'sinden Türkçe'ye ve Türkçe'den çeviri sürecindeki sözcük-anlamsal sorunlar, eş anlamlı sözcükleri, eş anlamlıları, deyimsel kombinasyonları, farklı anlamlara sahip sözcükleri, çok anlamlı sözcükleri vb. içerir. Buna karşılık, bu kadar çok sözcüksel-anlamsal birimin yoğunlaşması, ortaya çıkan sorun türlerinde bir artışa yol açmaktadır. Azerbaycan Türkçe'si ve Türkçe bildiğimiz gibi Oğuz dilleri ile aynı dil grubuna aittir. Azerbaycan Türkçe'si ve Türkçe dilleri bu temelde birbirleriyle ilişkilidir. Modern dilbilimin araştırma alanlarından biri de akrabalık adları, geçmişe ilişkin akrabalık terimleri, tarih, etnik yapıdır. Tarihsel gelişim sürecinde aynı dil ailesine ait sözcüklerin dilin sözcük katmanlarında kaldığı, daha sonraki aşamalara geçtiği ve bu tarihsel geçmiş boyunca kimi zaman sözcük anlamını bozan kimi zaman da sözcük anlamını bozan bazı ses değişimlerine uğradığı anlam birimleridir. Sonuç olarak, kelimenin ilgili başka bir dilde farklı bir anlamı vardır. Örneğin, Azerbaycan Türkçe'sindeki eski kelimesini Türkçe'de "q-> k" yerine "eski" olarak okursak, Türkçedeki eski kelimesinin Azerbaycan Türkçe'sindeki yaşlı adam ile anlamsal bir bağlantısı olmayacaktır. Çünkü yaşlı adam kelimesinin Azerbaycan dilindeki sözlük anlamı yaşlı adam anlamına geliyorsa, Türkçede bu kelimenin anlamı karı, koca demektir. Aynı zamanda, bu kelimenin Türkçede onunla hiçbir ilgisi olmayan başka bir birincil anlamı vardır. Türkçe'de "koca" kelimesi birinci anlamıyla hem karı hem koca, ikincisi ise birincisiyle hiçbir ilgisi olmayan anlamlara gelmektedir. Öte yandan, bu konuyu araştıralım. Azerbaycan dilinde koca kelimesi eş anlamında kullanılırken, Türkçede er-> er kelimesi yiğit, yiğit, yiğit anlamındadır.

Bazı örnekleri sizlere sunarım:

Azərbaycan Türkçə`sində	Türkçə`de
ər	Koca
igid,ər	Er
çöp- zibil	çöp-çalı çırpı
kənd-köy	kent-şehir
nərə-nara çekmek, balık türü	nere- hara
Salam-selam	Salam-kolbasa
şura-yer zarfı,	şura- konsey

Baba-dede; ata

Subay-zabit, bekar

Sancak-yaxa sancağı; bayrak

İl-sene; yıl; il-arazi

Balon—şar; Balon-qaz balonu

Türkçeye çeviri sürecinde karşılaşılan sözlük-anlamsal sorunlardan biri de yanlış eşdeğerlerdir. Modern Türkçe ve Azerice dillerinin sahte karşılıkları üç kısma ayrılır:

1) Ses veya harf değişikliği ile anlam değiştiren kelimeler. Bu gruba göre kelime kökleri bir ve iki heceli kelimeleri, nadiren üç heceli kelimeleri, çoğunlukla fiil ve isimleri içerir. Bu tür eşdeğerlere transomonimler de denildiğine dikkat edilmelidir. Bahsettiğimiz bu kelimelerden bazılarına örnek verelim.Örneğin: qərib-> garip , qeyd>kayıt ,Türk dilinden Azərbaycan diline, Azərbaycan dilinden Türk diline tercüme prosesinde karşıya çıkan leksik-semantik problemlerden birini tam olarak yalancı ekvivalentler teşkil edir.

2) Azərbaycan Türkçesi ve Türkçede yazım ve telaffuz aynıdır.

aynı kökene sahip, aynı kökene sahip, ancak tarihsel gelişim sürecinde biraz değişmiş anlamlara sahip sözlüksel-anlamsal anlamlar örtüşmeyen sahte eşdeğerler. Bu gruba dahil olan kelimeler lk bakışta benzer olmakla birlikte, anlamın doğası itibariyle farklı kavramları ifade eder. Örneğin:

qılıf-> kılıf-

adam-> kişi, kişi

sən > sen

qatil>katil vəs.

Qəhqəhə-kahkaha

Çevirmen bu tür yanlış eşdeğerlerle karşılaştığında açıklayıcı sözlüklerdeki kelimenin anlamını açıklamalıdır. Tercüman bu tür hatalar ve eşdeğerlerle karşılaştığında sözcüğü doğru çevirmezse, yazılı çeviri sırasında bu hataları düzeltebilecektir. Çeviride çevirmenin kahkahaların hedefi olmasına neden olur

olabilir. Bu nedenle, bu tür transomonimlerle çalışırken tercüman dikkatli olmalıdır.

3) Kökleri aynı, anlamları kısmen benzer ancak anlamca farklı olan Azərbaycan ve Türk dillerinde farklı üslupların yanlış karşılıkları. Bu kelimelerin yazılışları ve bazen tercümeleri birbiriyle eş anlamlı olsa da aslında göreceli olarak eş anlamlıdır ve her halükarda buradaki kelimeler tamamen birbirinin yerine geçemez. Sözleri bir örnek üzerinde açıklayalım: Örneğin:

erkek kardeş-> erkek kardeş, kız kardeş

kalp-> kalp, ruh vb.

Şimdi Y. Emre'nin ünlü « Bir kez gönü yıktın ise” şiirinden bir örnek ve bu şiirin doğru çevirisinden bir örnek çevirirken yapılacak hatalara bakalım:

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmiş iki millet dahi
Elin yüzün yumaz değil

Bir gönülü yaptın ise
Er eteğin tuttun ise
Bir kez hayır ettin ise
Birine bin az değil

Tercümesi:

Bir dəfə ürək qırıbsansa
Bu qıldığın namaz deyil
Yetmiş iki millət İsa belə
Əlin üzün yumaz deyil
Bir ürəyi düzəltinsə
Ər ətəyindən tutdunsa
Bir dəfə yaxşılıq ettinsə
Birinə min az deyil

Bu şiirde de gördüğümüz gibi, gerçek çeviri ile doğru çeviri arasında birçok anlamsal farklılık vardır. Dolayısıyla bu örnekten de anlaşılacağı üzere tercüman, her iki dilin de akraba diller olduğunu göz önünde bulundurarak tüm kelimelerdeki ünsüz ünsüzleri karşılık gelen sağır eş-değeriyle değiştirir ve Türkçe'ye çevirirse (daha doğrusu ikameleri), sonra anlam açısından ciddi hatalar yaptır.

Bildiğimiz gibi uzun cümleler Türkçe için tipiktir. Türkçe cümleler genellikle birkaç satır sürer dır-dir. Bu kadar uzun cümle, sözlü çeviri ile ilgilidir.

Bu da çevirmenin dikkatini dağıtabilir. Bu Tercümanların, cümlenin akışını kesmeden, görüşülen kişinin konuşmasında yer alan haber ve paragrafları seçerek, konuşmacı kadar hızlı bir şekilde fikrini karşı tarafa iletmeleri tavsiye edilir.

Başka bir örnek metin üzerinde yapalım:

Xocalı soyqırımı Azərbaýcan tarixinə ən dəhşətli və faciəli səhifələrdən biri kimi daxil olmuşdur. Azərbaýcanın ümummilli lideri Heydər Əliyev Xocalı soyqırımının on illiyi münasibətilə Azərbaýcan xalqına müraciətinə qeyd etmişdir: «Bu amansız və qəddar soyqırım aktı insanlıq tarixinə ən qorxulu kütləvi terror aktlarından biri kimi daxil oldu». Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaýcan xalqı 200 il ərzində erməni millətçi-şovinistlərinin davamlı olaraq etnik təmizləmə, soyqırım siyasətinə məruz qalmışdır. Azərbaýcan xalqı tarixi torpaqlarından qovulmuş, qaçqına, məcburi köçkünə çevrilmiş və bütün bunlar ermənilər tərəfindən kütləvi qırğınlarla müşayiət olunmuşdur. Azərbaýcanlıların öz tarixi-etnik torpaqlarından qovulması sovet dövründə də davam etmişdir. 1948-1953-cü illərdə Ermənistandan 150 min azərbaýcanlı deportasiya olunmuş Azərbaýcanın Kür-Araz düzənliyində yerləşdirilmişdir.

Tercümesi:

Hocalı soyqırımı Azərbaycan tarihine en korkunç ve trajik sayfalardan biri olarak girmiştir. Azərbaycan milli lideri Haydar Aliyev, Hocalı soyqırımının onuncu yıldönümü münasebetiyle Azərbaycan halkına hitaben yaptığı konuşmada, etnik temizlik ve soykırım politikasına maruz kaldığını söyledi. Azərbaycan halkı tarihi

topraklarından kovulmuş, mülteci ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler olmuş ve tüm bunlara Ermenilerin katliamları eşlik etmiştir. Azerbaycanlıların tarihi ve etnik topraklarından sürülmesi Sovyet döneminde de devam etti 1948-1953 yıllarında 150.000 Azeri Ermenistan'dan sürüldü ve Azerbaycan'ın Kür-Araz ovasına yerleştirildi. Başka bir metinde türkçeden azerbaycan türkçesine tercüme ederken bazı değişikliğin şahidi oluyoruz.

Öykünün başında, Marmara Denizi'nin rıhtımında yolcu uğurlamak için toplanan insanların kendi aralarında konuşmaları yer alır. Bir çocuk, Arabistan'a uğurlanacaktır. Çocuğun yakınları bir yükten kurtuldukları için sevinçlidir. Arabistan'da halasının yanında rahat eder, diye düşünürler. Oysa amaçları sorumluluktan kurtulmaktır. Hasan, (Arabistan'a gönderilen çocuk) beş yaşlarında, yetim ve öksüz bir çocuktur. Annesini yeni kaybetmiştir. İstanbul'daki yakınları onu halasının yanına göndermeyi uygun görmüşlerdir. Hasan, önce, vapur seyahati boyunca çok eğlenir. Yolcuları sempatikliği ile neşelen-dirir, herkesle sohbet eder. Peltek, şirin konuşmaları ile vapurdaki yolcular onu çok severler. Fakat, vapur her uğradığı yerde bir sürü yolcu bırakmaktadır. Bir süre sonra, vapurda Hasan'ın dilini anlayan, Türkçe konuşan insan çok az kalır. Hasan'ı bir durgunluk alır. Yolcuların dilini anlamaz, kendini yalnız hisseder.

Tercümesi:

Hekayənin əvvəlində Mərmərə dənizinin estakadasında sərnişinləri yola salmaq üçün toplaşan insanlar arasında söhbət gedir. Bir uşaq Ərəbistana yola salınacaq. Uşağın qohumları yükdən azad olmaqdan xoşbəxtdirlər. Düşünürlər ki, Ərəbistanda bibisi ilə rahat olacaq. Lakin onların məqsədi məsuliyyətdən azad olmaqdır. Həsən (Ərəbistana göndərilən uşaq) beş yaşlı yetim uşaqdır. O, anasını yenicə itirib. İstanbuldakı qohumları onu xalasının yanına göndərməyi məqsədəuyğun hesab ediblər. Həsən, ilk növbədə, bərə səfərində çox əylənir. O, simpatiyası ilə sərnişinləri sevindirir, hamı ilə söhbət edir. Peltek şirin çıxışları ilə bərədəki sərnişinlər onu çox sevir. Bununla belə, bərə hər istiqamətə çoxlu sərnişin buraxır. Bir müddət sonra bərədə Həsənin dilini

anlayan, türkcə danışan çox az adam tapılır. Həsən tənəzzülə uğrayır. Sərnəşinlərin dilini başa düşmür, özünü tənha hiss edir. Ayrıca benzer bir yöntemle yazılı çeviri yapan Sahip olanlar da faydalanabilir. Çevirmek istediğiniz metnin Hacim büyükse, çevirmen cümleyi birkaç parçaya bölebilir ve anlamın bozulmasını önleyerek bunları ayrı bağımsız cümlelere çevirebilir. İşte dikkat edilmesi gereken nokta çeviri sürecinde ve anlamında dilbilgisi hatalarından kaçınma bozulma olmadan, olası ekleme ve kısaltmalardan kaçınarak fikri karşı tarafa doğru bir şekilde aktaracaktır. Tabii ki, tüm bunlar

Düşüncelerini doğru bir şekilde ifade edebilmek için tercümandan geniş kelime dağarcığı Hızlı düşünme, hızlı ve doğru tercüme etme yeteneği gerektirir.

KAYNAKÇA

1. Adalı, O. Anlamak ve Anlatmak. İstanbul, Pan Yayınları. 2003
2. Akbayır, S. Dil ve Diksiyon. Ankara, Akçağ Yayınları. 2005
3. Aksan, D. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Ankara, TDK Yayınları. 1997
4. Amerika Psikiyatri Birliği. Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması El Kitabı. (Çevirmen: Köroğlu). Ankara, Hekimler Yayın Birliği, 2000
5. Atasoy, F. Oyunculuk Sanatında Diksiyonun Önemi ve Rolü Üzerinde Bir Metod Çalışması. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Tiyatro Bölümü, Ankara, 2001

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Azərbaycan dilində hibrid sözlər

Hybrid words in the Azerbaijani language

Hacıyeva Nergiz

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, Müasir Azərbaycan Dili Bölümü, e-mail: nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Öz

Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişaf problemi müasir dilçilikdə əhəmiyyətli yer tutur və müxtəlif mənşəli sözlərin yeni söz yaratma problemi ilə əlaqədardır. Son vaxtlar dilçilikdə Azərbaycan dilində alınma leksikanın inteqrasiyası məsələsi xüsusi maraq doğurur. Bu zaman ingilis dilinin lüğət tərkibindən alınan sözlərə xüsusi əhəmiyyət verilir, belə ki, ingilis dili təkcə Azərbaycan dili üçün deyil, o cümlədən dünyanın bir sıra dilləri üçün donor rolunu oynayır. Müasir dövrdə ingilis-Azərbaycan hibridlərinin yaranması ən qeyri-ordinar və mürəkkəb sözdüzəltmə proseslərindən biridir, bu zaman yeni yaranan sözlər yalnız yumoristik məqsədlə, yenilik, gözlənilməzlik, ahəngdarlıq ilə deyil, həm də ifadənin yüksək informativliyi ilə seçilir.

Hibrid söz mənşəcə yunan sözü olub, çarpazlaşmış, qarışmış deməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iki eyni mənalı sözün birləşib hibrid söz yaratması cəhətdən hibrid sözlər leksik pleonazm hadisəsinə yaradır. Məsələn: Türk mifologiyasında **itbarak** mifoloji surətlərdən biridir; İlk mərhələnin şərti başdan-binadan belə qoyulmuşdu : "**Laldinməz**" (S.Azəri. "Yasaq edilmiş oyun"); -Sağ olsun qılçalarım, -deyirdim, - **uzundraz** oğlanam (İ.Əfəndiyev. "Sarıköynəklə Valehin nağılı"); Bulud göydə düzüm-düzüm düzülür, Get gözəl, səfərin mübatrək olsun. Gözlərimdən **abi-neysan** süzülür, Get gözəl, səfərin mübarək olsun (A.Padarlı, "Olsun"); Döğrudənmi hələ özünü tanımayan, yaxud özünü tapmayan, bəlkə də Avropanın "ifrat azadlığı"nda özünü itirən **iki cüt bir tək** növcənin və uğursuz "hüquq müdafiəçisi"nin təhqirlərinə dözməliyik? ("Gündəm", Ə.Nuriyev).

Bir dilin sözlərinin digərinə keçmə məşqə dildaxili əlaqələrin xarakterindən də asılıdır: daxili və xarici kontaktlar şəraitində bu proseslərin səbəbi adətən müxtəlif olur. Birinci halda "mədəni" alınmalar üstünlük təşkil edir, eyni zamanda daxili kontaktda digər motivlərin bütöv cərgəsi fəaliyyət göstərməyə başlayır. Alınma kök morfemlərin əksəriyyətinin üzə çıxması ikidillilik şəraitində onların sözdüzəltmə proseslərinə cəlb olunması ilə əlaqədardır. Yeni sözləri qəbul edən dildə yeni yaranan sözlərin seriyası meydana çıxır ki, onlar alınma kökdən və xüsusi sözdüzəltmə şəkilçisindən ibarət olur. Beləliklə, Azərbaycan dilində hibrid sözlər münasibətdə bir neçə fikir irəli sürülür: 1) iki eyni mənalı sözün birləşməsi və yaxud yanaşı işlənməsi kimi; 2) qoşa söz modelində işlənen hibrid sözlər; 3) hibrid sözlərə ayrı-ayrı dillərə məxsus şəkilçilərin qoşulması ilə; 4) hər iki sözün ixtisarı şəklində.

Citation/Atıf: NERGİZ, H. (2022). Azərbaycan dilində hibrid sözlər. *International Journal of Language and Awareness*. 1(1),7-14. DOI: 10.33390/ijla.1864

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Hacıyeva Nergiz Musa
E-mail: nergiz.haciyeva.1961@mail.ru

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Hibrid sözlər universal olaraq bütün dillərdə mövcuddur. Cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dillərin lüğət tərkibi hibridləşməyə məruz qalır.

Açar sözlər: *hibrid söz, mürəkkəb söz, sözdüzəltmə, alınma söz, okkazionalizm, teleskopizm.*

Abstract

The problem of developing the vocabulary of the Azerbaijani literary language occupies an important place in modern linguistics and is related to the problem of creating new words of words of different origins. Recently, the issue of integration of borrowed lexicon in linguistics in the Azerbaijani language is of special interest. In this case, special attention is paid to words from the English dictionary, as English plays a donor role not only for the Azerbaijani language, but also for a number of languages around the world. The formation of Anglo-Azerbaijani hybrids in modern times is one of the most unusual and complex word-formation processes, in which new words are distinguished not only for humorous purposes, novelty, unpredictability, harmony, but also for high informativeness of expression.

The word hybrid is of Greek origin and means crossed, mixed. It should be noted that formation of a hybrid word in terms of the combination of two words with the same meaning, hybrid words create the phenomenon of lexical pleonasm. For example, in Turkish mythology, **shaggy dog** is one of the mythological figures; the condition of the first stage was set from the very beginning: **"Dumb silent"** (S. Azeri. "Forbidden game"); "Thank you, my legs," I said, (I am a **tall** boy) (I. Afandiyev. "Valeh's tale with a Sarikoynek"); Clouds line in the sky, Go beautiful, have a happy trip. My eyes are full of **tears**. Go beautiful, have a happy trip. (A.Padarlı, "Let it be"); Should we really tolerate the insults of a **single or couple** of youngsters and a failed "human rights activist" who have not yet recognized or found themselves, or perhaps lost themselves in Europe's "extreme freedom"? ("Agenda", A.Nuriyev).

The scale of the transition of words from one language to another also depends on the nature of intra-language relations: in the case of internal and external contacts, the cause of these processes is usually different. In the first case, "cultural" borrowings predominate, while a whole range of other motives begin to function in the internal contact. The emergence of the majority of borrowed root morphemes is due to their involvement in the process of word formation in a bilingual environment. In a language that accepts new words, a series of newly formed words appear which consist of a borrowed root and a special suffix. Thus, in the Azerbaijani language, several ideas are put forward in relation to hybrid words: 1) as a combination or parallel use of two words with the same meaning; 2) hybrid words used in the double word model; 3) by adding suffixes belonging to different languages to hybrid words; 4) in the form of abbreviations of both words.

Hybrid words are universally available in all languages. The vocabulary of languages that interact with each other in the economic, political and cultural life of a society is subject.

Keywords: hybrid word, complex word, word formation, borrowing, occasionalism, telescoping

GİRİŞ

Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibinin inkişaf problemi müasir dilçilikdə əhəmiyyətli yer tutur və müxtəlif mənşəli sözlərin yeni söz yaratma problemi ilə əlaqədardır. Son vaxtlar dilçilikdə Azərbaycan dilində alınma leksikanın inteqrasiyası məsələsi xüsusi maraq doğurur. Bu zaman ingilis dilinin lüğət tərkibindən alınan sözlərə xüsusi əhəmiyyət verilir, belə ki, ingilis dili təkcə Azərbaycan dili üçün deyil, o cümlədən dünyanın bir sıra dilləri üçün donör

rolu oynayır. Müasir dövrdə ingilis-Azərbaycan hibridlərinin yaranması ən qeyri-ordinar və mürəkkəb sözdüzəltmə proseslərindən biridir, bu zaman yeni yaranan sözlər yalnız yumoristik məqsədlə, yenilik, gözlənilməzlik, ahəngdarlıq ilə deyil, həm də ifadənin yüksək informativliyi ilə seçilir. Zıkova Y.N. lüğət tərkibinin zənginləşməsinin iki universal üsulunu göstərir ki, bunlardan birincisi ana dilinin öz resursları əsasında düzələn sözlər, digəri hibrid sözlərdir (1,42).

Hibrid söz mənşəcə yunan sözü olub, çarpazlaşmış, qarışmış deməkdir. İzahlı dilçilik terminləri lüğətində hibrid sözlərə belə tərif verilir: "İki müxtəlif dilin ünsürlərindən düzələn sözlər. Məsələn, uzundraz, çöl-biyaban, yığcam, qıyqac..." (2, 207). Lüğətdə hibrid dil və hibrid bağlayıcılar terminləri də izah olunur. Hibrid sözlər və hibrid dil barədə digər lüğətlərdə də məlumat verilir (3, 155). J.Maruzonun lüğətində hibrid söz, elementləri müxtəlif dillərdən alınma sözlər kimi göstərilir (4, 68). Burada sözün kökü rus dilində olduğu kimi, şəkilçisi isə alınma olan sözlər hibrid sözlər kimi izah olunur. O.S.Axmanovanın lüğətində isə hibrid sözlər yarımkalka kimi, müxtəlif dillərin elementlərindən təşkil olunan "calaq" sözlər kimi verilir. (5, 68). Bu lüğətdə hibrid forma və hibrid nitq hissələri də göstərilir.

Hibrid sözlərin etimologiyasına münasibətlə əlaqədar E.V.Marinova haqlı olaraq qeyd edir ki, bir çox sözlər "qaranlıq" etimologiyaya malikdir, mənşəyi bilinmir və ya bir sıra səbəblərlə əlaqədar eyni cür izah edilmir, ikincisi, dilçilikdə qədim və alınma söz anlayışları müxtəlif cür şərh olunur. Belə ki, bəzi dilçilər qədim leksikaya bu dilin lüğət tərkibinə sonradan daxil olan sözləri də aid edirlər (6, 576).

XIX əsr alman tədqiqatçısı V.Vundta görə bu cür sözişlətmə daha çox xalqların ibtidai dövrünə xasdır.

Hibrid sözlərin tərkibində dilin özünə məxsus element olduqda onun alınma və ya dilin öz sözü kimi qəbul edilməsinə müxtəlif münasibət özünü göstərir (7, 26).

Azərbaycan dilində hibrid sözlər barədə danışan M.İ.Adilov dilçilikdə hibrid sözlərin müxtəlif dillərə məxsus sözlərin birləşməsindən yaranan vahid kimi tədqiq olunduğunu və beləliklə yaygınlaşdığını, dəqiq konturlardan məhrum olduğunu göstərir. Musa Adilovun fikrincə isə, hibrid sözlər müxtəlif dillərə və dialektlərə məxsus eynimənalı vahidlərin birləşməsindən ibarət vahidlərdir. Tədqiqatçı alim dilimizdə hibrid sözlərdən əlavə, hibrid söz birləşmələrinin də geniş yer tutduğunu göstərir. M.İ.Adilov hibrid sözlərdə söz oyunun olduğunu, hibrid sözlərin tarixən eyni mənanı bildirən sözlərdən yarandığını və etimoloji

tədqiqatlarla üzə çıxarılmalı olduğunu qeyd edir. O yazır: "Xüsusilə qədim yazılı abidələrdə, dialektlərdə və canlı danışıq dilində hibrid vahidlərin öyrənilməsi elmimizin müasir səviyyəsi baxımından aktualıq kəsb edir və məqalədən məqsəd tədqiqatçıların diqqətini bu nöqtəyə yönəltməkdən ibrətdir... Ümumiyyətlə, hibrid vahidlərin tədqiqi dil tarixi, dil kontaktları və etimoloji tədqiqatlar üçün zəmin material verə bilər. Xüsusilə onomastika elmi baxımından ayrıca maraq kəsb edir" (8, 23-26).

Qeyd etmək lazımdır ki, M.İ.Adilov hibrid sözlərin tədqiqini tarixi etimoloji cəhətdən öyrənməyi irəli sürür ki, bu hal bizim fikrimizcə daha çox qoşa sözlərdə özünü göstərir.

Azərbaycan dilində paralel hibridlər barədə Ü.İmanova öz məqaləsində tədqiqat aparmışdır (12, 137-144). O, paralel hibrid sözləri qoşa sözlər modelində nümunələrlə izah edir.

Başqa bir məqaləsində M.İ.Adilov yazır: "Ümumi dilçilikdə belə ifadə üsulu – eynimənalı sözlərin bir vahiddə birləşməsi xalqın təfəkkür tərzilə əlaqələndirilir. Müasir xalqlardan isə daha çox qızğın temperamenti cənub xalqları belə ifadə tərzindən geniş istifadə edirlər. Təsadüfi deyil ki, Avropada əsasən italyan dilində belə ifadə tərzilə geniş yer tutur (9, 7-11)

Azərbaycan dilçilərindən A.Qurbanov hibrid sözlər barədə məlumat verərək yazır: "Hibrid termini dilçiliyə təbiət elmlərindən gəlmişdir. Bu termin biologiya və botanikada çox geniş işlənən leksik vahidlərdəndir. Bunun ümumi mənası iki müxtəlif mənəbdən əmələ gəlmiş hər hansı bir şeyi bildirməkdir... Hibrid termini yuxarıdakı mənada dilçilikdə də özünə yer tapmışdır. Dil haqqında elmdə iki müxtəlif mənşəli sözün qovuşması əsasında formalaşan vahidlərə hibrid sözlər deyilir. Məs.: təbriknamə, adətcar, cavabdeh və s. Bu sözlərin birinci tərəfi mənşəcə ərəb, ikinci tərəfi isə fars dilinə məxsusdur." (10, 209-210).

Tat dilinin leksik fondunu tədqiq edən G.Hüseynova alınmalarla yanaşı, tat dilində hibrid sözlərin də olduğunu qeyd edir. O yazır: "Hibrid sözlər tərkib hissələri mənşəcə müxtəlif dillərdən alınan sözlərdir. Qeyd olunan cəhət nəzərə alınarsa, Azərbaycan tatlarının dilində Azərbaycan və tat mənşəli ünsürlərdən,

morfevlərdən təşkil olunmuş, eləcə də Azərbaycan dili vasitəsi ilə alınmış hibrid sözləri ayırmaq mümkündür” (11, 11).

Qeyd etmək lazımdır ki, iki eyni mənalı sözün birləşib hibrid söz yaratması cəhətdən hibrid sözlər leksik pleonazm hadisəsinə yaraşır. Məsələn: Türk mifologiyasında **itbarak** mifoloji surətlərdən biridir; İlk mərhələnin şərti başdan-binədən belə qoyulmuşdu : **“Laldinməz”** (S.Azəri. “Yasaq edilmiş oyun”); -Sağ olsun qılçaları, -deyirdim, - **uzundraz** oğlanam (İ.Əfəndiyev. “Sarıköynəklə Valehin nağılı”); Bulud göydə düzüm-düzüm düzülür, Get gözəl, səfərin mübatrək olsun. Gözlərimdən **abi-neysan** süzülür, Get gözəl, səfərin mübarək olsun (A.Padərli, “Olsun”); Döğrudanmı hələ özünü tanımayan, yaxud özünü tapmayan, bəlkə də Avropanın “ifrat azadlığı”nda özünü itirən **iki cüt bir tək** növcənin və uğursuz “hüquq müdafiəçisi”nin təhqirlərinə dözməliyi? (“Gündəm”, Ə.Nuriyev).

Bir dilin sözlərinin digərinə keçmə məsələsi dildaxili əlaqələrin xarakterindən də asılıdır: daxili və xarici kontaktlar şəraitində bu proseslərin səbəbi adətən müxtəlif olur. Birinci halda “mədəni” alınmalar üstünlük təşkil edir, eyni zamanda daxili kontaktda digər motivlərin bütöv cərgəsi fəaliyyət göstərməyə başlayır. Alınma kök morfevlərin əksəriyyətinin üzə çıxması ikidillilik şəraitində onların sözdüzəltmə proseslərinə cəlb olunması ilə əlaqədardır. Yeni sözləri qəbul edən dildə yeni yaranan sözlərin seriyası meydana çıxır ki, onlar alınma kökdən və xüsusi sözdüzəltmə şəkilçisindən ibarət olur. Bu qarışıq və ya “hibrid” ifadələrə E.Xauqen diqqət yetirir: “Bu və ya digər dilə dil olan hər bir alınma onun üçün nə isə yeni bir element təşkil edir. Belə ki, yuxarıda gətirdiyimiz misallardan da görmək olur ki, bu irəli sürülən innovasiya hissəli ola bilər. Faktiki cəhətdən xarici söz, onun bütün səsləri, forma və mənası ilə dəyişməz surətdə çox az şəkildə qəbul olunur, belə ki, bu dil sistemində tam irəliləmə demək olardı və dil daşıyıcıları bundan qaçaraq öz dillərinə uyğun elementləri alınma sözləyə qoşaraq işlədirlər”. Bu əsasda E.Xauqen “hər bir alınmanın özünə köçürmə elementini (importation) və əvəz etmə (substitution) elementini birləşdirməsini irəli sürür...Əgər dildə -alınma mənbədə nümunə

bizə tam dəqiqdirsə, o zaman biz onu digər dildə alınan nəticələri ilə müqayisə edə bilərik (13, 349).

Beləliklə, Azərbaycan dilində hibrid sözlər münasibətdə bir neçə fikir irəli sürülür: 1) iki eyni mənalı sözün birləşməsi və yaxud yanaşı işlənməsi kimi; 2) qoşa söz modelində işlənən hibrid sözlər; 3) hibrid sözlərə ayrı-ayrı dillərə məxsus şəkilçilərin qoşulması ilə; 4) hər iki sözün ixtisarı şəklinə.

Hibrid sözlər universal olaraq bütün dillərdə mövcuddur. Cəmiyyətin iqtisadi, siyasi, mədəni həyatında bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan dillərin lüğət tərkibi hibridləşməyə məruz qalır.

Hibrid sözlərə müxtəlif okkazional kontaminasiyaları aid edirlər. (14, 55-57). Dil oyunu dil sisteminin bütün səthlərində özünü göstərir. Dil oyununu tədqiq edən tədqiqatçılar onda iki əlaməti – normadan kənar xüsusiyyətin pragmatik istiqamətin, yaradıcı, qeyri-standart ifadələrin yaradılmasında və komik xarakterli ifadələr yaranmasında iştirak etdiyini yazırlar. (15, 802). Onun müxtəlifliklərindən biri də sözdüzəltmədir ki, okkazional sözlərin yaranmasını özünə birləşdirir. Belə sözlərin yüksək ifadəliliyi standart qalib gəlir, danışanın öz fikrini ifadə etməsinə şərait yaradır. Kütləvi informasiya mətnlərinin, qəzetlərin və reklamların dilində yeni yaranmış hibrid sözlərin söz oyununa diqqət yetirən V.E.Zamaldinov onları qrafik okkazionalizmlər adlandırır. (16, 210-214). Dilçilikdə yeni yaranmış sözlər hibridlər (17, 41-51), qrafik-orfoqrafik okkazionalizmlər (18), neologizm-yazılışlar (19, 575-579), qrafik derivatlar (20, 160-163), hibrid sözlər (21, 55-57), qrafik okkazionalizmlər (22, 112-124), söz-kentavrlar (23, 575-579) və b. adlarla qeyd olunur.V.E.Zamaldinov T.V.Popovanın ardınca gedərək qrafo-hibridləşmənin aşağıdakı növlərini göstərir və qeyd edir ki, müxtəlif növ okkazional sözlər, o cümlədən sözdüzəldici və qrafik hibridlər dil oyununun üsullarından biridir.1) Bir cümlədə hər hansı bir sözün cümlənin ortasında və ya axırında təkrarlanması; 2) Abreviaturlarda işlənən səslərə uyğun həmin səslərlə başlanan sözlərin işlədilməsi; 3) Qramma-reduplikasiya – hərflərin təkrarı. Sözün kokunun hissəli və tam ikiləşməsi, səslərin uzanması; 4)

Qrafohibridləşmə, yeni yaranan sözlərin qrafik vasitələrlə, müxtəlif dillərin hərflərinin köməyi ilə yaranması; 5)Sözün bir hissəsinin dırnaq işarəsi ilə verilməsi. (16, 210-214)

Azərbaycan yazıçılarının əsərlərində yumor, satira yaratmaq məqsədilə okkazonal sözlərdən istifadə olunur ki, bunları fərdi hibridlər hesab etmək olar. Məsələn:

Gülümsərov. Mən limonla portağalı calaşdırıb təzə bir meyvə icad edəcəyəm. Adı olacaq **limpart** (S.Rəhman, Ulduz); Möhsün...İndi də limpart barədə yazır. Məhəmməd. Nə? Limpart? Mühəribəyəndir? Möhsün. Yox, limonla portağalı evləndirir.(S.Rəhman, Ulduz); Və birdən ayağa qalxdı.-**Limbuz**. Lim-buz... Bəs Limbuz necədir? (İ.Hüseynov.Kollu Koxa); Çox keçmədi ki, "filit"lər, "sirat"lar, "**mares"lər**, "**pişdon"lar**, "dəvədovşan"lar körpələri sevindirib əyləndirmək üçün bəzəkli oyuncaq mağazalarına yol açdı; Mətləbə keçməzdən əvvəl Musa texnoloqa belə bir sual verdi:-Siz plaş-palto görmüsünüzmü, yoldaş Atakişiyev?... "Bufet-şifoner", "Divan-çarpayı" da yəqin eşitməmiş olmanızdır. Mənim təklifim odur ki...bax...bu cür: bədəni olsun fil bədəni, başı olsun it başı. Adını da qoyaq "**Filit**". Və yaxud baxın...bunun kimi: şirlə atın calağı:"**Şirat**". "Plaş-palto", "Divan-çarpayı", "Filit". "Şirat"...Nə olar, qulaqlarımız yavaş-yavaş bu sözlərə də öyrəşər (S.Qədirzadə. Musa, oyuncaq və orijinallıq); Dursunov. Buna latınca **amureskardiolares** deyirlər. Sizin bu cür xəstələriniz gərək çox olsun (S.Rəhman.Hicran); Bu xəstəliyin adına özxəsvirus deyirlər. Yeni özünü xəstəliyə vurma virusu.

Son zamanlar dilçilikdə hibrid sözlərlə yanaşı teleskopizmlər termini də işlədilir. Daha çox flektiv dillərdə, ingilis, fransız, yapon və s. özünü göstərən bu hadisə hibrid sözlərə bənzəsə də, onları tam hibrid sözlər hesab etmək mümkün deyildir. Belə ki, hər hansı sözün kökü və o biri sözün şəkilçisinin birləşməsindən ibarət sözlər teleskopizmlər adlanır. Azərbaycan dilçiliyində teleskopizmlər termini yenidir və demək olar ki, tədqiq olunmamışdır. Teleskopizmlərə Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə toxunan Məmməd Adilovdur (24, 112). O yazır: "teleskopik sözlər elə abreviaturlara deyilir ki, onlar söz birləşməsinin bir elementinin

başlanğıc, ikinci elementinin isə son "morfem qəlpəsi"nin saxlanması və sıxılması yolu ilə təşəkkül tapır...Əvvəlinin abreviasiyaya uğraması Azərbaycan dili sözləri üçün səciyyəvi olmadığından teleskopik sözlərin ikinci elementinin yaradılması bir sıra çətinliklərlə qarşılaşır. Məhz buna görə də dilimizdə mövcud olan bu növ sözlərin əslində başqa dillərdən abreviasiya prosesi ilə birgə alındığı aydın olur. Məs: moped-motorlu velosiped, bionika - biologiya və elektronika, motel -motorlu hotel, maqnetrom – maqnit və elektron və s. M.M.Adilov qeyd edir ki, dilimizdə teleskopik sözlərə aid nümunələr azdır. Onun fikrincə, dilimizdə teleskopik sözlərin və teleskopiyanın məhdud dairədə də olsa fəaliyyətdə olduğunu qəbul etmək olar. Ümumiyyətlə teleskopiyanın Azərbaycan dilində işlədilməsi termin söz yaradıcılığı üçün səmərəli olardı.

Q. Məhərrəmlinin "Yeni alınma sözlər" lüğətində teleskopizmlərə aid belə nümunələr verilir:abiogenez – həyat+törəmə; adenoma – vəzi+şiş; aerodinamika – hava+güclü; akupunktura – iynə+batırma; biomimetika – həyat+ yamsılama və s.(25)

Tarixən millətlər arasında müxtəlif siyasi-iqtisadi əlaqələrin, mədəniyyətin inkişafı, dilin daxili təkamülü, yeni söz yaradılması nəticəsində bu təkrarlar get-gedə öz yerini qoşa sözlərə vermiş, eyni yer adları müxtəlif dillərin təsiri ilə sinonim qoşa sözlər şəkilində işlənib yayılmış və mürəkkəb hibrid sözlərə keçmişdir. Belə pleonazm təşkil edən hibrid xüsusi şəxs adları dilimizdə nisbətən az olsa da, yer adlarında kifayət qədər özünü çox göstərir. Bir sıra türk dillərində də işlənən belə şəxs adlarından *Şiraslan, Gülçiçək, Şəmsinur, Günnur, Mahinur, Balşəkər* və s. kimi adları göstərmək olar.

Hibrid tavnoloji toponimlərdən bəhs edərkən tədqiqatçılar müxtəlif mülahizələr yürüdürlər. Onların bəziləri hibrid yer adlarının müxtəlif mənaya malik, həm Azərbaycan, həm də alınma sözlərdən təşkil olduğunu və Azərbaycan sözlərinə alınma şəkilçilərin artırılması ilə düzəldiyini qeyd edirlər (26, s.218-220).

Lakin hibrid sözlər barədə başqa mülahizələr də özünü göstərir. "Azərbaycan onomastikası"lüğətində xüsusi hibrid ada

belə tərif verilir: "İki və daha artıq dilin eyni mənalı leksik və ya morfoloji ünsürlərinin birləşməsindən düzələn xüsusi ad: Çayrud (çay – azərbaycanca, rud – farsca çay deməkdir), Ovçu Səyyad (Səyyad ərəbcə ovçu deməkdir), Qəssab Sallax (Sallax – ərəbcə qəssab deməkdir), Şiraslan (Şir – farsca aslan deməkdir). Folklorda Turi-Sina dağı (Tur – ərəbcə dağ deməkdir), Abi-Zəməm suyu (ab – farsca su deməkdir), Abi-Kövsər suyu, Abi-Həyat suyu, Cəbəl dağı (Cəbəl – ərəbcə dağ deməkdir) və s. (27, s.220-221).

Belə tavnoloji hibrid yer adları dilimizin lüğət tərkibini alınma sözlər hesabına genişləndirir, bu sözlər həm dilimizin öz sözləri, həm də xarici sözlər hesabına birləşərək mürəkkəb sözləri yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində müxtəlif dillərə malik, lakin eyni mənalı hibrid tavnoloji xüsusi adların ayrıca tədqiqinə rast gəlmədik. Bizim tədqiqatımızda müxtəlif dillərə məxsus sinonim hibrid tavnoloji toponimlər təhlil olunur. Belə tavnoloji toponimlər ilkin dövrlərə aid olub həmin yerin tarixinin öyrənilməsi üçün əvəzsiz mənbə rolunu oynayır. Azərbaycan ərazisində belə toponimlər çoxdur və həmin yer adları daha qədimliyi ilə diqqəti cəlb edir. Tavnologiya yaradan belə yer adları özünü daha çox çay, dağ və kənd adlarında qoruyub saxlamışdır.

İstənilən iri çayın hidronimlər sisteminin öyrənilməsi, bu adların mənasının açıqlanması, etimologiyası, etnik bağlılığının öyrənilməsi regionun əhalisi və ətraf ərazilərdə etnosların tarixinin dəyişməsi barədə dəqiq material verir. Xüsusilə hidronimlər arxaik və alınma elementləri, substratla əlaqədar elementləri yaxşı saxlayır.

Azərbaycan ərazisində tavnologiya təşkil edən bir sıra hibrid çay adları var. Məsələn:

Marçala– İmişli rayonu ərazisində göl. Hidronim mar (dayaz göl, bataqlıq göl, şoran) və çala (çökək, çuxur, gölməçə) komponentlərindən düzəlib, "kiçik göl, bataqlıq" deməkdir; **Selovçay** – Babək rayonu ərazisində çay; **Sudaşaru** – Lənkəran ərazisində çay. Sudaşar çay deməkdir. Ru – çay deməkdir; **Daçılqan-Çaylaq** – Cəbrayıl rayonu ərazisində çay. Daçılqan /daçılqan (daşan, su basan) və çaylaq (çaybasan yer) komponentlərindən düzəlib

daşan, ətrafı basan çay mənasındadır; **Dəstəfur** – Daşkəsən rayonunda çay. Hidronim dəstə (su arxı, çay) və fur (şəlalə, gur su, fısqırtı ilə çıxan çay) mənasındadır; **Gölarx**– Şəmkir rayonunda çay. Mənbəyini göldən götürdüyü üçün Gölarx adlanır; **Selçay**– Xaçmaz rayonu ərazisində çay və s.

Qeyd etmək lazımdır ki, belə xüsusi adlar tavnologiya yaratsa da, dilimizin lüğət tərkibini yeni sözlər hesabına zənginləşdirir.

Müxtəlif xalqların dilində su, çay mənası bildirən hibrid sözlərin eyni mənaya malik olması onlar arasında vahid dil bağlılığının olduğunu bir daha sübut edir. Bir çox hibrid çay adlarının müxtəlif dillərdə eyni fonetik variantlığa və məna çalarına malik olması bu xalqların tarixən eyni dil kökündən yarandığını və bir-biri ilə qarşılıqlı dil əlaqələrinin uyğunluğunu bir daha sübut edir. Fonosimvolizm və fonosemantika məsələlərini, səslə məna arasında əlaqəni bu mənada çay, su, göl, yer adlarında da görmək olar.

Çayrud sözündəki "rud" farsca çay deməkdirsə, köhnə rus rayonunda Lovati çayının sol axını Redyi çayı və Redyi gölü adlanır. R.A.Aqeyeva qeyd edir ki, RdeyaRudeyadan (Rudya) yaranıb ki, onun kökü bir çox rus sözlərində qalan "rud"-dur. Polşa şivələrində paralel formalar reda və ruda formasında qalmışdır ki, "bataqlıq, az torflu yer" mənası verir (28, s. 98).

Hindarx (Ağcabədi rayonu) mikrohidronimi həm də eyniadlı yaşayış yerinin adını bildirir. Mikrohidronimin birinci sözü olan hind sözü ilk baxışda etnonim təsiri bağışlasa da, F.Xalıqov bu sözün kökünün sanskrit dillərinə məxsus ind sözündən ibarət olduğunu və "böyük çay, əsas çay" mənası verdiyini qeyd edir (29, s.205-207). Hind çayının adı sanskrit sözü sindxu – "çay" sözü olub, qısa şəkildə Avropaya yunan və romalılardan keçmişdir.

Bir sıra göl adlarında da eyni mənzərəni görmək olur. Buryat xorin əlyazmalarında indi Qaz gölü adlanan limnonimi buryatca "Qaluutanuur" (Qaz gölü), həm Xuulnuur (türk dilində "göl, şəlalə", nuur – göl mənasında), həm də Kөлünqnayur kimi qeyd olunmuşdur (14, s.66-67). Kөлünqnayur türkcə kölün sözünə uyğun gəlir və "qamışla əhatə olunan kiçik göl"

mənası verir. Qeyd etmək lazımdır ki, Qəbələ rayonunda Nohurgöl adlı göl var ki, bu da hibrid hidronimlərə aid göllərdən hesab oluna bilər. Dəvə çiyə rayonu ərazisində Nohurlar kəndinə yaxın, 1300 km yüksəklikdə yerləşən şirin sulu və axarsız göl Nohurgöl adlanır.

Qeyd etmək lazımdır ki, mürəkkəb sözlər kimi işlənən hibrid yer adları ilə yanaşı, bir sıra çay adları var ki, onlarda su, çay, göl mənası var, lakin onlara eyni məna daşıyan ikinci nominasiya elementləri qoşulduqda belə hidronimlər tautologiya deyil, pleonazm əmələ gətirir. Belə çay, göl, su mənası daşıyan xüsusi adları yalnız tarixi-etimoloji cəhətdən, dilçilik nöqtəyindən izah etməklə onları pleonastik yer adları hesab etmək olar. Belə çay, göl adları tək işləndikdə belə onların hansı məzmun daşdığı aydın olur.

Bundan əlavə, Zəngilan rayonunda Oxçu çay qədim türk tayfalarından birinin adını daşıyaraq Arazın sol qolu hesab olunur. Keçmiş Yelizavetpol qəzasında Oxçu, Şörəbel qəzasında Oxçuoğlu kəndləri, Muğan düzündə Oxçu gölü qeydə alınmışdır. Kəlbəcər rayonunda Oxçuçay, Oxnaşer dağı, Cəbrayıl rayonunda Oxtuxaç dağı, Şəkidə Oxut kəndi, Lənkəranda Oxval dağı belə nümunələrdəndir. Qərbi Azərbaycanın türk mənşəli toponimlərindən Oxtar çayı, Oxtar binəsi, Oxçu, Oxçu bərd, Oxçuoğlu, Oxçuçay, Oxçu Şabadını adlı toponimlin olduğunu qeyd etmək olar. Zəngəzur qəzasının Azərbaycan mənşəli toponimlərindən birinin də Oxçu çaydır.

Azərbaycan nağıllarında göldə yaşayan Oxxay adlı mifik qəhrəmanın adı da buradandır. Azərbaycanda Akuşa çayı da buna misaldır.

R.A.Aqeyeva qeyd edir ki, Oka çayının adının tədqiqatçılar müxtəlif dillərdən alındığını qeyd edirlər: ya fin dilindən alınma "oki" – "çay" mənasında, ya da hindavropa sözü, latın dilinə yaxın "aqua" – "su" mənasında. R.A.Aqeyeva Oka çayının ətrafında yerləşən Ukrayna (oukraina – sərhəd yeri) dövlətinin adının da buradan törədiyini qeyd edir (28, s.165).

Göründüyü kimi, bir sıra çay adları tarixən müxtəlif xalqlarda eyni məna daşmış, lakin alınma sözlərin mənasını bilməmək və ya dildə intensivlik səbəbindən hibrid çay adları kimi işləklilik hüququ qazanmışdır. Adının

özündə su, çay, göl mənası verən belə çay adlarının etimologiyasını izah etmək bir sıra məsələlərin açıqlanmasına kömək edir, nə zamansa vahid dil kökünün olduğunu bir daha sübut edir. Belə ki, burada səsli məna arasında əlaqəni, fonosemantika məsələlərini izah etmək mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Зыкова. Е.Н. Англо-русские гибридные образования как один из способов пополнения лексического состава русского языка. Молодой ученый. IV Международная научная конференция, Уфа, «Лето», 2015, с. 42-45 (122 с.).
2. М.Адилев, З.Вердиева, Ф.Агаева. Изahlı dilçilik terminləri lüğəti. Bakı, "Elm və təhsil", 2020, s.207 (656 s.).
3. Dilçilik ensiklopediyası. I cild, Mütərcim, s. 155 (516 s.).
4. Ж.Марузо. Словарь лингвистических терминов. М., Изд-во Иностранной литературы, 1960, с. 68 (436 с.).
5. О.С.Ахманова. Словарь лингвистических терминов. М., Изд-во «Советская энциклопедия», 1966, с.98 (606 с.).
6. Е.В.Маринова. Проблема этимологической интерпретации слов-гибридов (на материале современного русского языка). Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И.Лобачевского. 2010 №4(2), с.575-579.
7. Р.Гинзбург. О пополнении словарного состава. «Иностранные языки в школе», М., «Просвещение», 1954, с.26.
8. М.İ. Адилев. Hibrid sözlər. Azərbaycan dilinin leksikası məsələləri. Bakı, "ADU", 1989, s. 23-26.
9. М.İ. Адилев. Dildə və nitqdə hibrid sözlər. "Kontrastiv leksikologiya", Bakı, 1990, s.7-11
10. A.Qurbanov. Hibrid sözlər. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild, Bakı. "Nurlan", 2003, s.209-210 (450 s.).
11. G.Hüseynova. Tat dili leksik fondunun genealoji təhlili. Bakı. "Elm və təhsil", 2013, s.11 (157 s.).
12. Ü.İmanova. Azərbaycan dilində paralel hibridlər. Terminologiya məsələləri, 2015 №1, s.137-144.
13. Э.Хауген. Процесс заимствования. -Сб. «Новое в лингвистике», вып. VI, стр.349.
14. Костюков В.М. Гибридные слова-средства комического. «Русская речь», 1987 №6, с.55-57.

15. Культура русской речи: энциклопедический словарь справочник. М.: Флинта:Наука, 2003, с.802 (840).
16. В.Е.Замальдинов. Новообразования – гибриды как проявление языковой игры в текстах СМИ. Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2016 №1, с.210-214.
17. Л.В.Ращибуурская, В.А.Торопкина. Актуальные коммуникативные тенденции в современном медийном словотворчестве. Вестник Балтийского федерального университета им. И.Канта. Сер: Филология, педагогика, психология. 2019 №2, с.41-51.
18. С.В.Ильасова, Л.П.Амири. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы. М.: Флинта, 2009, 594 с.
19. Е.В.Маринова. Проблема этимологической интерпретации слов-гибридов (на материале современного русского языка). Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И.Лобачевского. 2010 №4(2), с.575-579.
20. Т.В.Попова. Графикация как новое явление в языке и научной когниции. Вестник Челябинского государственного университета, 2011 №24 (239). Филология. Искусствоведение, с.160-163.
21. В.М.Костюков. Гибридные слова - средства комического. «Русская речь», 1987 №6, с.55-57.
22. Б.В.Кривенко. Из жизни окказионализмов. «Русская речь», 1994 №3. С.112-124.
23. Л.П.Крысин. О некоторых новых типах слов в русском языке: слова «кентавры». Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2010 №492, с.575-579.
24. M.M. Adilov. Azərbaycan dilində abreviasiya və abreviaturlar. B., Elm, 2010, s.112 (168 s.).
25. Q.Məhərrəmli.Yeni alınma sözlər lüğəti. Azərbaycan Dövlət Tərcümə Mərkəzi, Bakı, 2021, 400 s.
26. F.Ə.Əliyev. Ermənistan SSR Ararat (Ağrı dağı) vadisi rayonlarında Azərbaycan toponimləri.- Azərbaycan onomastikası problemləri II, Bakı, API, 1988, s.218-220.
27. M.Adilov, A.Paşayev. Azərbaycan onomastikası (İzahlı terminoloji lüğət). Bakı, Nurlan. 2005, s.424 (488 s.).
28. P.A.Агеева. Происхождение имен рек и озер. М., Наука, 1985, с.98 (144 с.).
29. F.R.Xalıqov. Azərbaycan mikrohidronimiyası.-Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı, API, 10986, s.205-207.

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Türk dilleri açısından dil diferensiasion olgusu

A case of language differentiation in terms of Turkic languages

Ruslan Abdullayev

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nesimi adına Dilbilim Enstitüsü, e-mail: Ruslan_abd2003@yahoo.com

Öz

Makale, diferensiasiyon teriminin özünü ortaya koymakta ve dünya dilbiliminde bu terime yaklaşımı açıklamaktadır. Çalışmada, difenesiasiyon kavramının içeriğini ve özünü, dilbilimdeki gelişim alanlarını ve çevrelerini tanımlar ve bu terimin dilbilimdeki yeri ve önemini göstermeye çalışır. Aynı zamanda dilbilimde Türk lehçelerinde diferensiasiyon alanları örneklerle anlatılmış ve araştırma sorusu geniş çapta tartışılmıştır. Araştırmada, Türk lehçeleri arasında karşılaştırma yapılarak diferensiasiyon betimlenmeğe çalışılmaktadır. Yunanca kökenli olan diferensiasiyon kelimesi, bir birimi, bir bütünü düşüncenin parçalarına ayırma sürecidir ve entegrasyon, tam tersine, parçalar ve bir bütün olma süreci arasında bir etkileşim aracıdır. Dilbilimde bununla ilgili değişik araştırmalar yapılmış, çeşitli teorik bilgiler ve tanımlar vardır.

Sonuç olarak makale diferensiasiyonu tanımlar ve bu terimin teorik temellerin incelenmesinde ve Türk dillerinin bölünmesinin nedenlerini ortaya koymada önemini vurgular.

Anahtar kelimeler: farklılaşma, disimilasyon, entegrasyon, diferensiasiyon, kopyalama.

Xülasə

Məqalədə diferensiasiya terminin mahiyyəti açılmış, dünya dilçiliyində bu terminə yanaşma tərzini təsvir edilmişdir. Tədqiqatda diferensiasiya termin anlayışının məzmununu, mahiyyəti, onun linqvistikada işlənmə hududları və sahələri müəyyənləşdirilərək dilçilikdə bu terminin yeri və əhəmiyyəti göstərilməyə çalışılmışdır. Eyni zamanda dilçilikdə hansı sahələrdə diferensiasiya baş verdiyi, bunun hansı formalarda olduğu nümunələrlə izah edilmiş, verilmiş tədqiqat sualı geniş şəkildə müzakirə edilmişdir. Tədqiqatda türk ləhcələri arasında müqayisələr aparılaraq diferensiasiya təsvir olunmağa çalışılır. Yunan mənşəli diferensiasiya sözü vahidin, bütövün düşüncə hissələrinə ayrılması prosesidir, inteqrasiya isə əksinə, hissələr arasında qarşılıqlı təsir vasitəsi və bütövləşmə

Citation/Atıf: ABDULLAYEV, R. (2022). Türk dilleri açısından dil diferensiasion olgusu. *International Journal of Language and Awareness*. 1(1),15-21. DOI: 10.33390/ijla.1863

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Ruslan Abdullayev
E-mail: Ruslan_abd2003@yahoo.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

prosesidir. Dilçilikdə bu mövzuda müxtəlif araşdırmalar aparılıb, müxtəlif nəzəri məlumat və təriflər var.

Nəticədə diferensiasiyaya tərif verilərək, bu terminin nəzəri əsaslarının öyrənilməsi ilə türk dillərinin bölünmə səbəblərinin ortaya qoyulmasında böyük əhəmiyyətə malik olduğu məqalədə vurğulanmışdır.

Açar sözlər: diferensiasiya, dissimilyasiya, integrasiya, dildə fərqliləşmə, kopyalama.

Abstract

The article reveals the essence of the term differentiation and describes the approach to this term in world linguistics. The study tried to show the place and importance of this term in linguistics by defining the content and essence of the concept of differentiation, its areas and areas of development in linguistics. At the same time, the areas of differentiation in Turkish dialects in linguistics were explained with examples and the research question was widely discussed. In the study, it is tried to describe differentiation by making comparisons between Turkish dialects. The word differentiation, of Greek origin, is the process of separating a unit, a whole into parts of thought, and integration, on the contrary, is a means of interaction between the parts and the process of becoming a whole. In linguistics, different studies have been made on this subject, and there are various theoretical information and definitions.

In conclusion, the article defines differentiation and emphasizes the importance of this term in examining the theoretical foundations and in explaining the reasons for the division of Turkic languages.

Keywords: language change, dissimilation, integration, differentiation, duplication.

GİRİŞ

Yunan mənşəli olan diferensiasiya sözü vahidin, bütövün fikrən hissələrə ayrılması, integrasiya isə əksinə, hissələr arasında qarşılıqlı əlaqə vasitəsi olub tama, bütövə çevrilmə prosesidir. Bu terminlər riyaziyyat, pedaqogika, iqtisadiyyat və digər elmlərdə istifadə edildiyi kimi dilçilik elmində də istifadə edilən terminlərdir.

Dilçiliklə bununla bağlı yazılmış müxtəlif nəzəri məlumatlar, fərqli formalarda təriflər vardır.

O.S.Axmanova linqvistik terminlər lüğətində diferensiasiyayı üç şəkildə izah edir. Diferensiasiya sözünün ingilis dilində differentiation, fransız dilində différenciation, alman dilində Differenzierung, ispan dilində diferenciación şəklində işləndiyini qeyd edən müəllif bu termini aşağıdakı şəkildə izah edir:

1. Omonimləri fərqləndirmək məqsədi ilə yaxın (qonşu) səslərin ayrılması (oxşarlıqların fərqləndirilməsi); müq. (müqayisə) dissimilyasiya
2. leksika və ayrı sözlərin mənalarının semantik

və üslubi təbəqələşməsi. Dəyərlərin diferensiasiyası. Semantik diferensiasiya. Üslub diferensiasiyası.

3. Dialektlərin digər dialektlərdən fərqlənməsinə və müstəqil dillərə çevrilməsinə səbəb olan dil təkamülünün xüsusiyyətlərindən biri; əks mənə : integrasiya (1 mənada). Qrammatik diferensiasiya. İngl. grammatical differentiation

Oxşarlıqla (assimilyasiya) bərabər dilin inkişafının əsas daxili faktorlarından biri olan formaların ayrılması (oxşarlıqların fərqləndirilməsi). Maksimal diferensiasiya mövqeyi (pozissiyası). Bax mövqe [1, s.133].

M. Adilov "İzahlı dilçilik terminləri" lüğətində yazır: Diferensiasiya – 1.Bax dissimilyasiya, 2. Lüğət tərkibinin, yaxud ayrı-ayrı sözlərin mənasının semantik və üslubi cəhətdən təbəqələşməsi, 3. Dil təkamülünün elə bir əlamətidir ki, bunun təsiri ilə dialektlərdən biri digərindən fərqlənməyə, xüsusiləşməyə və müstəqil dil kimi formalaşmağa başlayır. Əslində qohum dillər də diferensiasiya nəticəsində meydana gəlir. Qrammatik diferensiasiya – dilin

inkışafını təmin edən əsas daxili amillərdən biri kimi formaların ayrılıb fərqlənməsi. Məsələn vaxtilə eyni mənə daşıyan –ır, ir, ur, ür və -ar, ər şəkilçiləri müasir dövrdə diferensiasiya olunmuşdur. [2 s.91].

Türk dilinin izahlı dilçilik terminlər lüğətində bu termin dildə dəyişmə (language change) şəklində göstərilərək, tarixi dilçiliyin obyektı olduğu və bir dildə müəyyən bir müddətdə görülən dəyişiklik nəzərdə tutulduğu qeyd edilir. Bu mövzunu ilk dəfə XIX əsrdə müqayisəli dilçiliyin mütəxəssisləri tərəfindən tədqiq edildiyi, lakin hal-hazırda sosiolinqviştlər və tarixi dilçiliyin tədqiqatçıları dildə dəyişmə ilə maraqlandıqları yazılır. Dilin bütün istiqamətlərində diferensiasiya olmasına baxmayaraq, ən çox söz və səslərdəki diferensiasiya tədqiqata cəlb olunduğu göstərilir [3, s.93].

Nəticə olaraq diferensiasiyaya dilçilik termini kimi belə tərif vermək olar. Bir dildə müəyyən bir müddətdə görülən dəyişikliklərə - yaxın səslərin ayrılması, lüğət tərkibindəki sözlərin mənalarının semantik və üslub təbəqələşməsi, dialektlərdən birinin digərindən fərqlənilib müstəqil dil kimi formalaşması, dildə ən az bir fonemi fərqləndirən əlamət və ya əlamətlərə diferensiasiya deyilir. Diferensiasiya dilin bütün sahələrində özünü göstərə bilər. Ancaq buna baxmayaraq dilçilikdə leksik və fonetik diferensiasiyalar daha çox tədqiqat obyektı olmuşdur. Beləliklə qeyd edə bilərik ki, dildə diferensiasiya əraziyə görə, dilin şifahi və yazılı formalarına görə, cəmiyyətin fəaliyyət tiplərinə görə üslublar arasındakı fərqlərə görə, ədəbi əsərlərin dil variantlarına görə özünü göstərə bilər.

Türk dillərində diferensiasiyanın tarixi kökləri

Diferensiasiyaya bizim tədqiqatımızda yanaşma:

Dil dəyişməsi, dilin bölünməsi və ya dil diferensiasiyası bir dilin dəyişmə və ya inkışaf prosesini göstərir. Hal-hazırda Türk xalqlarının böyük əksəriyyəti Asiya qitəsində yaşayırlar. Türk dillərində danışan xalqların təxminən yarısı bu ərazidədir. Şərqi Sibirdən Baltik dənizinə qədər uzanıb gedən ərazilərdə məskən salıb yaşayan bütün Türk xalqları bir ana kök üzərində əmələ gəlmişdir. Anatürk cəmiyyəti parçalandıqdan

sonra bir-birindən çox uzaqlara köçüb gedən Türk qəbilələri iqtisadi, siyasi, mədəni əlaqələrinin kəsilməsi üzündən tədricən özlərinə məxsus bir istiqamətdə inkışaf etmişlər. Qonşu xalqlarla qarışma nəticəsində onların nəinki dillərində, hətta antropoloji quruluşlarında belə ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Buna baxmayaraq bir kökdən ayrılan həmin qohum xalqları birləşdirə biləcək ən qədim xüsusiyyətləri məhz onların dilində və folklorlarında qorunub saxlanılmışdır.

Biz tədqiqatımızda diferensiasiya dedikdə Türk dillərinin bir ana kökdən parçalanaraq bir-birindən fərqliləşməsi mənasına gələn termin kimi istifadə edirik. Türkologiyada türk dillərinin diferensiasiyasını, dialekt və ləhcələrinin necə formalaşmasını, bir-birindən ayrılmasını müəyyən etmək üçün ilk öncə onun keçdiyi tarixi inkışaf yollarına nəzər yetirmək lazımdır. Müxtəlif inkışaf mərhələlərində kökü bir olan türk dillərinin fonetika, leksika, morfolojiya və sintaksisində baş verən dəyişikliklər nəticəsində onların diferensiasiyası da baş vermişdir.

Bu gün Türk xalqlarının yaşadığı coğrafiyada tarixi və siyasi səbəblərlə ortaya çıxan bir çox türk ləhcəsi və ya ədəbi dili istifadə edilməkdədir. Bunlar müxtəlif istiqamətlərdən bir-birilərindən az və ya çox dərəcədə fərqlilik göstərməkdədir. Bu fərqliliklər həm dilin fonetikasi, həm leksikasi, həm morfolojiyası, həm də sintaksisində təzahür edir. Türk dillərinin hər birinin özlərinə məxsus leksikasi vardır. Ancaq bu leksika müəyyən bir nisbətdə «prototürk dili» səviyyəsində; bundan daha az bir nisbətdə də «Ümumi Türkcə» səviyyəsində bir-biri ilə üst-üstə düşür. Türk dillərinin leksikasının üst-üstə düşməsi, uyğun olmasında əsas səbəblər onların eyni dil ailəsinə, eyni dil qrupuna aid olmasından irəli gəlir. Bu dillərin bir-birindən diferensiasiyasının isə müxtəlif tarixi kökləri vardır. Bu tarixi kökləri müəyyənləşdirmək üçün biz tədqiqatımızı fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik və sosioloji diferensiasiya istiqamətində müqayisələr aparmağı nəzərdə tutmuşuq.

Fonetik diferensiasiya

F.Veysəlli fonetik diferensiasiyanı Azərbaycan dilində «fərq», «fərqlənmə» mənalarına gəldiyini, minimum bir cüt fonemi fərqləndirən əlamət kimi izah edir [6, s.394].

Bu gün müasir türk dillərinin fonetikasının səs tərkibinə nəzər saldıqda onların sayında belə fərqlərin olduğunu görürük.

F.Zeynalov yazır: "Türk dillərinin fonetik quruluşu çox uzun və zəngin bir inkişaf yolu keçmiş, zaman keçdikcə təkmilləşmiş, cilalanmış, həm qohum və həm də qeyri-qohum dillərin qarşılıqlı əlaqə və təsiri altında formalaşmışdır. Ümumi miqdarı 30-a qədər olan müasir türk dillərinin fonetik sistemində ümumi cəhətlərlə yanaşı çoxlu fərdi xüsusiyyətlərin varlığı məhz bu tarixi inkişafın qanunauyğun məhsuludur. Türk dillərinin fonetik quruluşunun ümumi cəhətləri məhz qəbilə və tayfa birliklərinin hökm sürdüyü dövrlərdə sabitləşməyə başlamışdır.

Sonrakı dövrlərdə, xüsusilə qərbi və şərqə hun xaqanlıqlarının bir-birindən təcrid olunduğu dövrdə bu dillərin fonetik quruluşunda da az və ya çox dərəcədə fərqlənmələr özünü göstərməyə başlayır. Orta türk dövründə ayrı-ayrı müasir türk dilləri ortaya çıxdıqdan sonra fonetik quruluşdakı bu tarixi ümumiliyi bir baza, özül kimi saxlamaqla bərabər, fərdi xüsusiyyətlər də meydana çıxır. Buraya ekstralinqvistik təsirləri də əlavə etmək zəruridir. Belə ki, ərəb və fars, eləcə də slavyan və fin-uqor dillərinin uzun sürən güclü təsirinə məruz qalmış. türk dillərinin fonetik quruluşundakı dəyişmələri nəzərə almamaq olmaz.

Türk dillərinin sait səslərinə nəzər salsaq onlar arasında da həm miqdar, həm də səslənmə cəhətdən fərqlərin olduğunu görəcəyik. Müasir türk dillərində saitlərin sayı 6-9 arasında dəyişir. Bəzi türk dillərində yarım dar *i*, *ö*, *ê*, *ə* saitlərindən istifadə edilir. Buraya başqırd, tatar noqay və s dilləri aid etmək olar. Türk dillərində fonetik diferensiasiya özünü iki formada göstərir.

1. Nizamlı

2. Sporatik

Müasir özbək dilində a saiti Azərbaycan dilindəki a saitindən fərqlənir. Belə ki, özbək dilində a saiti ilə yanaşı a ilə o arasında tələffüz məxrəcəyə malik saiti də vardır. Bu zaman a saiti o fonemi ilə verilir. Məsələn: bala-bola, baba -boba, baş -boş, balta-bolta, daş-toş və s.

Türk dili ilə Qazax dili arasında nizamlı olaraq səs diferensiasiyası aşağıdakı kimi özünü

göstərir:

y- ~ j-: yıl(Türk) – jil (Qaz.) – il (Azər.), y o l (Türk) –jol (Qaz.) yol (Azər.)

ç~ş: aç (Türk) – aş (Qaz.) – aç (Azər)

ş~s : aş (Türk.) – as (Qaz.) – aş (Azər)

S.Eker qeyd edir ki Qazax dilində *ş>s* və *ç>ş* formasında olmalıdır. Yəni *ş*-lər *s*-olmuş, bu diferensiasiya başa çatdıqdan sonra *ç>ş* dəyişməsi həyata keçmişdir.[4,31]

T.Tekin türk dillərini fonetik tələffüzə görə sinifləndirərkən qeyd edir ki, (*taglık*) **Çağatay qrupu özbəkçə və yeni uyğurcada çox hecalı sözlərin sonundakı /g/ fonemi /k/ olur: taglık-dağlı, tirik-diri.** *Tavlı* (Qırçaq qrupu) Tatarca, Başqırdca, Qazaxca, Qaraqalpaqca, Noqayca, Kumukca, Karaçay-Balkarca, Karaimce, Kırım tatarcası üç alt qrupa ayrılır. Tatarca başqırdcada /o/ lar u, ö-lər ü; ü-lər ö, u-lar da o olaraq diferensiallaşır. Məsələn: kul-"kol", kül -"göl", kol-"kul", köl -"gül". Qazaxca, Qaraqalpaqca və Noqaycada /s/ səsi /s/; /ç/ səsi /ş/ olur.

Dağlı (Oğuz qrupu) Türkməncə, Xorasanca, Özbəkçənin Xarəzm-oğuz dialektləri, Azərbaycan dili, Qaşqay, Aynallu, Kərkük və Ərbil dialektləri, Türkiyə türkcəsi, Qaqauz dilləri aid edilir. Bu qrupda *Et söz əvvəlində /t/, /d/ yə diferensiallaşır. Çoxhecalı sözlərin sonundakı /g/ düşür. /ag/ səs qrupu isə qorunur.*

Eyni dil qrupundan olan dillər zaman keçdikcə inkişaf edir, bir-birindən fərqliləşir. Bu diferensiasiya dilin fonetikasında, leksikasında, semantikasında, morfoloqiyasında baş verir. Qədim türk dili ilə müasir türk dillərini müqayisə etdikdə bu diferensiasianın şahidi oluruq. Bu zaman sözlər yeni mənə qazana bilir və ya başqa mənələrə dəyişir. Şəkilçilər işləkliyini itirir səs cəhətdən sözlər fərqli tələffüz oluna bilirlər. Bəzən isə hər hansı bir söz və ya şəkilçi yox olur. Məsələn: ilgerü-irəli, kün-gün, tün- dün, banna-mənə şəklində diferensiasiya olmuşdur. Türk dillərində zaman keçdikcə dəyişməyən və ya az dəyişən sahəsi sintaksisdir.

Məsələn: Qədim türkcə dönəmində söz əvvəlində /b/ müasir Azərbaycan və türk dilində düşür. ol<bol

Qədim türkcədə söz əvvəlində /b/ müasir

Azərbaycan və Türk dilində /v/ yə diferensiallaşmışdır.

var<bar, ver<ber

Qədim türkcədə söz əvvəlində /b/ müasir Azərbaycan və Türkiyə türkcəsində bir neçə sözdə /p/ səsinə diferensiallaşmışdır.

pusu<busug

piş<biş

Fonetik diferensiasiyaya səbəb dilin daxili inkişafı ilə yanaşı iqlim, coğrafi şərtlər, bölgənin ağsaqqallarının tələffüzü, təhsil sistemi, orqan çatışmazlığı və s. fərqli vasitələrdən qaynaqlana bilər.

Leksik diferensiasiya

Türk dillərinin hər birinin özünəməxsus leksikası vardır. Ancaq bu leksikanın yalnız bir hissəsi bir-biri ilə məna və səslənmə cəhətdən üst-üstə düşür. Məsələn oğuz qrupuna aid olan Azərbaycan və türkiyə türkcəsinin; Qırçaq qrupuna aid olan Qazax və qırğız dilləri öz aralarında uyğunluq dərəcəsi çox olduğu halda iki qrupun dilləri arasındakı oxşarlıq bir qədər azlıq təşkil edir. Türk dillərində sözlərin bir-birinə uyğun gəlməsinin əsas səbəbləri həm eyni dil qrupuna aid olmaları, həm iqtisadi, mədəni, dini, si-

yasi cəhətdən məruz qaldıqları yad təsirlərin də mühüm rolu vardır. Eyni dil qrupuna daxil olmayan Azərbaycan və özbək dillərinin sözlərinin bir-biri ilə eyni olma dərəcəsini daha çox ərəb və fars sözləri, tarixi və sosial səbəblər artırır. Bununla yanaşı Sovet İttifaqından əvvəl Kazan ilə İstanbul arasında olan intensiv əlaqələr Kazan tatar dilinə bir çox Osmanlı sözlərinin girməsinə səbəb olmuşdur. Bu vəziyyət iki dilin bir-birinə bənzəmə dərəcəsini artırmışdır. Çar Rusiyasının və Sovet İttifaqının hakimiyyəti altında yaşamış türk xalqlarının dilində işlək olan rus sözləri bu dillərin bir-birinə bənzəməsini artırmışdır.

Türk dillərinin hər birinin özünəməxsus leksikası müəyyən dərəcədə bir-biri ilə həm məna, həm səslənmə cəhətdən üst-üstə düşür. Buna görə də türk dilləri arasında olan sözləri 3 qrupa ayırmaq mümkündür:

1=1

Bir türk dilində işlənən sözün mənası ilə digər türk dilində işlənən sözün mənası və səslənməsi tam eyni olan sözlərdir. Bu sözləri də aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik.

a) Türk dillərində həm səslənməsi, həm də mənası eyni olan sözlər. Məsələn: T.tü. *at* = Az. *at* = Başk. *at* = Qaz. *at* = Qırğ. *at* = Özb. *at* = Tat. *at* = Türkm. *at* = Uyg. *at* [5, s. 32-33].

Müasir dövrdə türk dillərində istifadə edilən bir neçə sözün diferensiasiyasına baxaq:

Türk	Azər.	Qazax	Qırğız	Tat.	Türkmən	Uyğur	Özbək
ağaç	ağac	agaş	cıgaç	agaç	agaç	däräh	darah
uçak	Təyyarə	samolyot	samolyot	oçkıç	uçar	ayropılan	tayyora
dağ	dağ	taw	too	tau	dag	tag	tog
dün	Dünən	keşe	keçee	kiça	düyn	tünügün	keça
Çürü-	Çürü-	Şiri-	Çiri-	Çeri-	Çüyre-	Çiri-	Çiri-
Dur-	Dayan-	Tokta-	tokto	Tukta-	Dur-	Toota-	toota
işçi	Fəhlə	jumıssı	cumuşçu	eşçe	işgär	işçi	işçi
ilaç	Dərman	däri	darı	daru	derman	dora	dori
köy	Kənd	awıl	ayıl	avıl	oba	yeza	kişlok
küçük	balaca	kişkentay	kiçinekay	kiçkene	kiçi	kiçi	kiçik
pire	Birə	bürge	bürgö	borça	büra	bürgä	bürga
Söyle-	Söylə-	Ayt-	Ayt-	Äyt-	Ayt-	Eyt-	Ayt-
ses	Səs	dıbis	dabiş	taviş	ses	tavuş	tovuş
yön	Cəhət	jak	cak	yak	ugur	täräp	tomon
yılan	ilan	jilan	cılan	yılan	yılan	yılan	ilon
yardım	Kəmək	jardem	cardam	yardäm	yardam	yardam	yardäm

Gördüyümüz kimi at sözü bir çox türk dillərində səslənmə, məna cəhətdən eynidir. Lakin cümlə daxilində ifadə etdiyi məna cəhətdən türk dillərində diferensiasiya vardır. Məsələn türkiyə türkcəsində “Atı alan Üsküdarı geçti” deyimində “fırsəti əldən vermək mənasında işlənən deyimdir. Burada at fərqli bir semantik don geymişdir ki, bu yalnız türkiyə türkcəsində işlədilməkdədir. Başqa bir nümunə T.tü. *bir* “1” ≡ Az. *bir* ≡ Başq. *bir* ≡ Qaz. *bir* ≡ Qırğ. *bir* ≡ Özb. *bir* ≡ Tat. *bir* ≡ Türkm. *bir* ≡ Uyg. *bir* [5, s. 70-71] Burada bir bütün türk dillərində eyni səslənmə və eyni məna bildirir. Məsələn qırğız dilində *bir min toğuz cüz* – 1900 bu şəkildə istifadə Azərbaycan dilində olmadığı üçün bunu da diferensiasiya saymaq olar.

b) Türk dillərinin leksikasında olan sözlər eyni mənəni verdikləri halda zaman keçdikcə müəyyən səs diferensiasiyasına məruz qalmışdır. Məna cəhətdən isə sözlərin uyğunluq dərəcəsi bir-birinə çox yaxındır: Məsələn T.tü. *beş* ≡ Az. *beş* ≡ Başq. *biş* ≡ Qaz. *bes* ≡ Qırğ. *beş* ≡ Özb. *beş* ≡ Tat. *biş* ≡ Türkm. *beeş* ≡ Uyg. *bäş* [5, s. 62-63].

Ancaq bu tip sözlərdə də bəzi türk dillərində semantik məna inkişaf edib yeni mənalar qazana bilir. Bu zaman iki türk dili arasında diferensiasiya baş vermiş olur. Məsələn: T.tü. *yıldız* ≡ Az. *ulduz* ≡ Qaz. *juldız* ≡ Qırğ. *cıldız* ≡ Özb. *yulduz* ≡ Tat. *yoldız* ≡ Türkm. *yıldız* [5, s. 988-989] Azərbaycan dilində “ulduz” sözü yeni semantik məna qazanaraq “star” sözünün qarşılığı mənasında işlənir. Yəni hər hansı bir sahədə məşhur, tanınmış şəxs haqqında. Elm aləminin məşhur ulduzları. Kino ulduzu (ən məşhur kinoartist) mənasını da verir [6]. Bu məna digər türk dillərində mövcud olmaya bilər.

T.tü. *yol* ≡ Az. *yol* ≡ Başq. *yul* ≡ Qaz. *jol* ≡ Qırğ. *col* ≡ Özb. *yol* ≡ Tat. *yul* ≡ Türkm. *yool* ≡ Uyg. *yol* [5, s. 992-993]; T.tü. *baş* ≡ Az. *baş* ≡ Başq. *baş* ≡ Qaz. *bas* ≡ Qırğ. *baş* ≡ Özb. *bäş* ≡ Tat. *baş* ≡ Türkm. *baş* ≡ Uyg. *baş*; T.tü. *başla-* ≡ Az. *başla-* ≡ Başq. *başla-* ≡ Qaz. *basta-* ≡ Qırğ. *başta-* ≡ Özb. *bäslä-* ≡ Tat. *başla-* ≡ Türkm. *başla-* ≡ Uyg. *başli-* [5, s. 52-53] sözləri türk dillərində bir-birinə oxşardı. Ancaq Qırğız dilində *col başta-* bələdçilik etmək, [6,s.96] və ya Qazax dilində *jol bastavşı* – bələdçi mənasında işlənməsi ilə Azərbaycan dili ilə məna, həm də səslənmə diferensiasiyasına səbəb olmuşdur.

Başqa bir nümunə T.tü. *ağaç* ≡ Az. *ağac* ≡ Başq. *ağas* ≡ Qaz. *ağaş* ≡ Qırğ. *cığaç* ≡ Tat. *ağaç* ≡ Türkm. *ağaç* ≡ Uyg. *yağaç* [5, s. 8-9]; T.tü. *usta* ≡ Az. *usta* ≡ Başq. *osta* ≡ Qaz. *usta* ≡ Qırğ. *usta* ≡ Özb. *ustä* ≡ Tat. *osta* ≡ Türkm. *ussa* ≡ Uyg. *usta* [5, s. 918-919] sözləri səslənməsi bir az fərqli mənaları eyni olmasına baxmayaraq bəzi türk dillərində diferensiasiya formasında işlədilməkdədir. Qırğ. *cığaç usta* və Türkm. *ağaç ussası* sözləri Azərbaycan dilində *dülgər*, Türk dilində “*marangoz*” şəklində işlədilir. [5, s. 194-195; 560-561].

c. Yazılışı və deyilişi differensiallaşmış olan lakin mənası eyni olan sözlərə türk dillərində müşahidə etmək mümkündür. Məsələn Azə. *Sinek*, = T.tü. *sinek* ≡ Kaz. *şıbn* [5, s.782]; Azər. *Yemək* ≡ Qırğ. *tamak* ≡ Özb. *āvkat* ≡ Türkm. *nahar* [5, s. 988-982].

1 ≡ 1ⁿ

Azərbaycan dilində olan hər hansı bir söz digər türk dillərində bir neçə sözə qarşılıq ola bilər.

Azərbaycan dilində olan hər hansı bir sözün, qavrayışın mənası digər türk dillərində birdən çox sözə uyğun gələ bilər. Bu zaman bir sözün qarşılığı birdən çox olmuş olur ki, bunu da semantik diferensiasiya adlandırmaq olar. Bu tip sözləri aşağıdakı kimi sinifləndirmək olar:

a. Səs və quruluş cəhətdən eyni olan söz məna cəhətdən tam qarşılığı olmayan sözlər. Məsələn Qazax dilində *kol* ≡ Qırğ. *kol* ≡ Özb. *kol* sözlərinin qavrayışı Azərbaycan dilində *qol+əl* mənalarına qarşılıq gəlməkdədir. [5, s.208-209; 492-493]. Azərbaycan dilində olan *minmək feli*, Qırğ dilində heyvan üçün *min-* + vasitə üçün *otur-* feillərinə uyğun gəlir. [5, s. 70-71]. Azərbaycan dilində *evlən-* feilinin mənası isə, kişilər üçün Qırğ. *üylön-* ≡ Özb. *üylän-* ≡ Tat. *öylän-* ≡ Türkm. *öylen-*; qadın üçün Qırğ. *erge tiy-* ≡ Özb. *turmuşgä çık-* ≡ Tat. *kiyävögä çık-* ≡ Türkm. *durmuşa çık-* feillərinə uyğun gəlir [5, s. 228-229].

Azərbaycan dilində *qardaş*, sözü Qazax dilində *karımdas* və Qırğız dilində *karındaş* olaraq istifadə edilir. Türkiyə türkcəsində isə *kardeş* sözü *kızkardeş* və ya *erkek kardeş* olaraq istifadə edilir. Bu söz Qırğız dilində məna diferensiasiyası göstərir. Belə ki *karındaş* “kiçik bacı”; *ece* “böyük bacı” [7, s. 321]; *ini* “kiçik qardaş” və *ağa* “böyük qardaş” şəklində işlədilir.[7, s. 369-9]

b. Səs və quruluş cəhətdən eyni olmayan, qarşılıqlı birdən çox olan sözlər. Məsələn; Türkiyə türkcəsində *olgun* sözü həm insan həm də meyvələr üçün istifadə edilir. Qırğız dilində isə insan için *çetilgen* + meyvə üçün *bışkan* sözləri istifadə edilir. [5, s. 660]. Azərbaycan dilində *göbək*, türkiyə türkcəsində *göbek* sözləri Qırğız dilində diferensiasiya olaraq fərqli formada işlənir. Belə ki, “qarnın ortasında olan çuxur yer” mənasında *kindik*; “kök mənada isə” çon kursak istifadə edilir. [8, s.862; 5, s. 276] Beləliklə bir sözün iki diferensiallaşmış forması özünü Qırğız dilində göstərmiş olur. Azərbaycan və Türkiyə türkcəsində işlədilan dön sözünün mənaları 1.yerində dönmək, fırlanmaq, 2. Geri qayıtmaq və s. Mənalarda işlədilir. Ancaq bu söz qırğız dilində diferensiasiya olaraq hər biri üçün fərqli sözdən istifadə edilir. Qırğ. “bir şeyin ətrafında dönmək” üçün *aylan-* + “geri dönmək” üçün *kayt-* + “bir yere dönmək” üçün *burul-* [5, s. 188] sözləri olmaqla ən az üç fərqli sözdən istifadə edilir.

Hər hansı bir türk dilində olan söz digər türk dillərində olmaya bilər: 1 ≡ ∅

Bu zaman hər hansı bir türk dilində olan söz və ya qavrayış digər türk dilində qarşılıqlı olmaya bilər. Bu zaman diferensiasiya 1 ≡ ∅ şəklində özünü göstərmiş olur. Bu diferensiasianın səbəbi daha çox müqayisəyə cəlb olunan türk dilinin mədəniyyəti, etnoqrafiyası ilə bağlı olur. Bu zaman həmin söz bir türk dilindən digər türk dilinə tərcümə edilərkən həmin söz olduğu kimi istifadə edilmək məcburiyyətində qalır.

Məsələn qazax dilində işlədilan *dombıra* sözü (qazax xalqının milli musiqi aləti), digər türk dillərində qarşılıqlı yoxdur. Türkiyə türkcəsində istifadə edilən *bağlama* (üç cüt simli musiqi aləti) sözünün digər türk dillərində qarşılıqlı istifadə edilmir. Və ya türkiyə mədəniyyətinə aid olan *karnı yarık yeməyi* Azərbaycan dilində “badımcan dolması”, Qırğız dilində *baklacan tamağı* “badımcan yeməyi” olaraq açıqlanılır. [5, s.444]. Türkcə *korsan* Azərbaycan dilində *dəniz qulduru* Özbək dilində *karâkçi* “quldur” şəklində diferensiasiya olunmuş olur.[5, s, 500; 324; 566]

Beləliklə nəticə olaraq deyə bilərik ki, türk dillərinin diferensiasiyasında üç forma özünü göstərmiş olur:

a. Qaynaq dildəki bir söz, digər türk dilləri ilə

həm səsəlməsi, həm də semantik mənası eyni ola bilər, sadəcə deyimlərdə diferensiallaşır.

b. Qaynaq dildəki bir söz, digər türk dilləri ilə müqayisədə ya səsəlməsi diferensiallaşmış, ya da mənası diferensiallaşdığı üçün birdən çox qarşılıqlı ola bilər.

c. Qaynaq dildəki bir söz müqayisə edilən dildə qarşılıqlı olmadığı üçün sadəcə mənə izahı ilə diferensiallaşır.

Son Not

1 F.Zeynalov Türk dillərinin müqayisəli qrammatikası, s.15

Ədəbiyyat

1. Axmanova O. C. Словарь Лингвистических Терминов Издательство «Советская Энциклопедия» Москва, 1966, 608 с.
2. Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri, Bakı, Maarif nəşriyyatı, 1989,s.91, (364 s.)
3. Veysəlli F. “Dilçilik ensiklopediyası” I cild, Bakı mütərcim 2006. səh.394
4. Eker S. Çağdaş Türk dili, Ankara 2013, s.31
5. Ercilasun, A. B. ve diğər., 1991, *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.
6. <https://azerdict.com/az/izahli-luget/ulduz>
7. Taymas, A. [Çeviren], 1994, *Kırgız Sözlüğü I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 93), Ankara.
8. Parlatir, İ. ve diğər., 1998, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Şərqi slavyan dillərindəki Türk mənşəli sözlərdə baş verən leksik- semantik yeniləşmə

Lexical-semantic renewal of words of Turkish origin in east slavic languages

Minahanım Tekeli-Nuriyeva

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, Azərbaycan dili və onun tədrisi texnologiyası, e-mail: profptomris@gmail.com

Özet

Məqalədə Rus ədəbi-bədii dil materiallarının verdiyi çox zəngin faktlar əsasında Şərqi slavyan dillərinin lüğət tərkibində mövzud olan türkizmlərdə baş verən məna diferensiasiyası prosesi geniş şəkildə tədqiq olunur. Göstərilir ki, çox hallarda mənbə dillərdən yalnız özünün bir mənası ilə rus dilinə daxil olmuş söz sonradan o yeni mühitdə özünün semantik çevikliyini və zənginliyini qazanır. Bununla da müstəqil leksik vahid kimi keçdiyi dilin lüğət tərkibinin semantikasını məzmunca xeyli zənginləşdirmiş olmuşdur. Diaxronik aspektdə işlənmiş bu məqalədə məna dəyişmələrinin obyektiv və subyektiv səbəbləri müəyyənləşdirilir, Rus ədəbi-bədii dil materiallarının verdiyi dil faktları üzrə türkizmlərin semantik inkişafı izlənilir, semantik inkişaf qanunauyğunluqları açıqlanır.

Açar sözlər: türkizm, semantik, rus dili, slavyan, kalança

Abstract

The article extensively studies the process of semantic differentiation in the Turkisms of East Slavic languages, based on the very rich facts provided by Russian literary and artistic language materials. It is shown that in many cases, a word from the source language, which entered the Russian language with only one meaning, later acquires its semantic flexibility and richness in that new environment. Thus, it significantly enriched the semantics of the vocabulary of the language, which passed as an independent lexical unit. This article, developed in a diachronic aspect, identifies the objective and subjective reasons for changes in meaning, the semantic development of Turkisms is traced on the linguistic facts provided by Russian literary and artistic language materials, the regularities of semantic development are revealed.

Keywords: Turkism, semantics, Russian, Slavic, kalanca

Citation/Atıf: TEKELİ-NURİYEVA, M. (2022). Şərqi slavyan dillərindəki Türk mənşəli sözlərdə baş verən leksik- semantik yeniləşmə. *International Journal of Language and Awareness*. 1(1),23-29. DOI: 10.33390/ijla.1861

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Minaxanım Tekeli-Nuriyeva
E-mail: profptomris@gmail.com

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

GİRİŞ

İnsanların dərk etdiyi yeni anlayışların hamısını yalnız düzəltmə və mürəkkəb sözlə ifadə etmək mümkün deyil. Söz heç bir qrammatik və fonetik dəyişikliyə uğramadan da yeni mənalar qazana bilər onun mənaca genişlənməsi dildə yeni məzmunlu sözlərin yaranıb artmasına vasitə olur. Dilin lüğət tərkibinin artıb inkişaf etməsinə xidmət edən başlıca üsul və imkanlardan olan sözlərin mənaca dəyişməsi üsulu dilin tarixi inkişafı boyu daim fəaliyyət göstərən çoxcəhətli və əhatəli dil hadisəsidir. Odur ki, “leksik-semantik sistemin inkişafı söz yaradıcılığı prosesinin məzmununa (və intensivliyinə) təsir göstərir”. (Babayev 1972:75). Sözlərin mənalarının genişlənməsi onun fərdi, konkret mənalarının ümumiləşmiş xarakter alması ilə bağlıdır. (Məhəməli 2012: 174) Çünki sözlərin semantik tutumu genişləndikcə onun ifadəlilik imkanları kimi qrammatik əlamətləri də artıb inkişaf edir. Dil yalnız leksik cəhətdən yeni söz kimi meydana çıxan vahidlər hesabına deyil, həm də əvvəlcədən mövcud olan sözlərin mənaca dəyişməsi və yeni mənə alması ilə də zənginləşir... Bu yolla dil həm də məzmunca yenilənmiş olur. Mənə dəyişmələrinin təzahür formalarından biri də semantik genişlənmədir.

Türk leksikasının rus ədəbi dilinə tarixən çoxdan daxil olduğuna və rus yazıçılarının əsərlərində kifayət qədər geniş işlənməsinə baxmayaraq rus ədəbi-bədii dilində işlənen türk mənşəli sözlərin yeri, mövqeyi lazımınca araşdırılmamışdır. Çox vaxt bu işlərdə problem, hətta semasioloji aspektdən də uzaq tutulmuş, türk sözlərinin bu dildə semantik evolyusiyasının təbii və konkret gedişini izləmək, araşdırmaq tədqiqatdan kənar qalmışdır. əslində rus dilindəki türk dillərindən alınmalarda baş verən mühüm dəyişmələrdən biri semantik dəyişmələrdir, başqa sözlə desək, bu dilə daxil olduqdan sonra onlardakı mənə inkişafıdır. Bu semantik keyfiyyətlər xüsusi maraq doğurmalıdır, çünki türklərdə baş verən polisemiya hadisəsi bu sözlərin rus dilində semantik inkişafının göstəricisi olmaqla tam nəticəsinin ifadəsidir. (Babayev 1972: 53). Müşahidələrimiz göstərir ki, çox hallarda mənə dillərdən söz yalnız özünün bir mənəsi ilə rus dilinə daxil olmuşdur. Lakin özünün semantik çevikliyini və zənginliyi

o yeni mühitdə, “yad” şəraitdə qazanır. Bununla müstəqil leksik vahid kimi keçdiyi dilin lüğət tərkibinin semantikasını məzmunca zənginləşdirmişlər. Bu proses elə təbii və tam xarakter daşıyır ki, bəzən sözün müstəqim və əlavə mənaları arasında sərhəd qoymaq, fərqləndirmək mümkün olmur. Ehtimal ki, bu da dövrün təfəkkür mədəniyyəti, düşüncə tərzilə bağlı olan haldır. Məsələn, байбак və ya степной цырок “göstəbək” rus dilində həm tənbel, həm də rusların karellərə və olonetslərə verdiyi təhqiramiz ad; bunun kimi *sazan*(сазан) – sadələvh adam; *кайма*(кайма)-bir şeyin, ərazinin uç tərəfi; *колпак*(колпак)-iradəsiz, ixtiyarsız adam; tufək “döşək”(тюфяк) –ölüvay, aciz adam; kavardak “ovduq, atlama”(кавардак)- qarışıqlıq, dolaşıqlıq. Amma Rus dili dialektlərində (Pskov) keyfiyyətsiz, zövqsüz hazırlanmış yemək “пoxлебка” mənəsində işlənir.

Bu qəbildən olan sözlərin içərisində bir çox türklizmlər əsas mənəsinə ya daralmış, ya da istifadədən çıxmışlar (Kitabi Dədə Qorqud 1988: 12). Arxaikləşmiş həmin sözlərin əlavə mənəsi ilə fəallaşdığını görürük. Demək, sözün arxaikləşməsi onda yeni mənə inkişafına səbəb olmuşdur: *azam/əzəm* (азям) “köhnə paltar”; *fata* (фата) əsas mənəsində əsilzadə qadınların zərif tüldən baş örtüyü, indi isə təzə gəlin duvağı-fata; *bazar*(базар) “hay-küylü yer”; *işak* (ишак) “tərs, inadçı”; *balaxon* (балахон) aşırı gen paltar, zövqsüz üst geyimi; *kabak* (кабак) aşağı səviyyəli məkan; çum “çömçə”(чум) səliqəsiz qadın; *biryuk*”börü, canavar” (бирюк)-adamayovuşmaz, yalquzaq; *epança*”yarıncı”(е-панча) – pinti, natəmiz adam; *kulak* (кулак) əlin yumulmuş şəkli-yumruq, həm də qoluzorlu, hampa, qolçomaq tarixi söz; *katorqa* *kadırğa* (каторга) “çoxavarlı gəmi”- ağır cəza həbsxanası; *parça*(парча) materiyanın ümumi adı və zərli saplarla toxunmuş materiya; *kapot* (капот) qadın üst geyimi və texniki termin mənəsi; *talan*(талан)-qarət etmək və uğur, xoşbəxtlik və s. sözlərində olduğu kimi. Bu mənəzərin beləcə genişliyi, habelə zənginliyi öz növbəsində semantik diferensiallaşma prosesinə geniş planda yanaşma tələb edir.Mənə dəyişmələri dilin leksik-semantik sisteminin təkamülünün göstəricisidir.(Məhəməli 2012: 49) Türk sözlərinin rus dilində semantik cəhətdən

dəyişməsinin xarakteri mürəkkəb, eyni zamanda hərtərəflidir; *tuşa* (туша); ilk mənasınca “döş, töş~tuş” (Радлов 1893-1911: 2, 1268) rus dilində öldürülmüş heyvan cəmdəyi mənasını bildirməklə bərabər, insan haqqında da eyni dərəcədə istifadə edilir: Давай тушку тащить. Взяли его сейчас за кандалы и поволокли на диван (Бунин Ночной разговор); Со вздохом падаю всей своей тушей на диван (Бунин. Мордовский сарафан Tarixən məna genişlənməsi müvafiq anlayışlar haqqında biliyimizin genişlənməsi nəticəsində baş verir. Müşahidələrimizə əsasən deyə bilərik ki, sözün məcazlaşması yolu ilə məna genişlənməsi hadisəsi daha geniş yayılmışdır (Məhəməli.2012: 176) Bunun kimi çertoq (чертог) “çardağ” – evin, binanın dam hissəsi; rusca dəbdəbəli ev; saray. Türkçə *alaçiq* “köçəri evi”; rusca лачуга “yarımxaraba ev, yoxsul ev”; кутерма türk sözü “imdad, yardım; kurtarma” harayı-xilas etmək sözündən, rus dilində həyəcanlı, qarışıq şərait; каланча –türk dillərində qalaça, qalacıq, rus dilində yanğınsöndürənlərin binası və polis idarələri üzərindəki yüksək tikili, qurğu, qüllə. Türk dillərində mənası genişlənən oxşar və eyni fonetik tərkibli isimlərin semantik inkişafını izlədikdə məlum olur ki, onların bir hissəsində ilkin, qədim məna saxlanılmış və əlavə mənalar yaranmışdır (Məhəməli 2012: 178)

Bunun kimi, rus dilindəki türkizm mənbə sayılan türk dilərindən fərqli olaraq keçdiyi dildə mənacə kəskin fərqlənən mövqedə çıxış edirlər. Məsələn: türk dilində: *başıpozuq* hər b zamanı könüllü özünü müdafiə qrupları, xalq ordu birliyi, qeyri-nizami qoşun hissəsi əsgəri (Фасмер 1986-1987: 139) deməkdirsə, rus ədəbi-bədii dilində emosional şəkildə ümumiyyətlə “türk əsgəri” deməkdir və bu sözlə türk əsgərinin şişirdilmiş qəddarlıq keyfiyyəti nümayiş edilir: А это, заметь, Веруня, было в то время; когда башибузуки вырезывали наши пикеты так же просто, как ярославская баба на огороде срезает капустные кочаны(Куприн. Гранатовый браслет) . öz yaradıcılıq marində pasifist mövqe tutmasına baxmayaraq yazıçı Qarşın də hər b hekayələrində(Четыре дня) türk əsgərlərini başıбузук adlandırır: Это лучше, чем рисковать попасть в лапы башибузукам. Yazıçı oçerklərində də türk əsgəri mənasında

başıбузук işlətməmişdir: Стали мы ворочаться, а башибузуки издали попаливают(Аясларское дело). Rus-türk müharibəsi gedişində türk partizanları və türkördusu əsgərlərinin başıpozuq adlandırılması onlara olan subyektiv münasibətlərdən doğmuşdu. Çexovun “Хорошие люди” (Yaxşı adamlar)əsərində yazıçı rus cəmiyyətinin özündə qəddar və nadan adamları, habelə dələduzları “başıбузук” adlandırır. (Вера): Если бы жизнь человека была построкна на началах непротивления злу? А что же осталось? Володя: Башибузуки и дома терпимости. Kitabın şərhlər hissəsində türk sözü olaraq qeyd edilən başıбузук “quldur, başkəsən” adlandırılır. Çexov oçerklərində də konkret adamları başıбузук deyər “quldur, oğru, dələduz” mənasında adlandırır: Скопинские башибузуки получили копии с обвинительного акта. Aşağıda göstərəcəyimiz məqamda konkret yeri göstərməklə daha tünd boyalarla başıбузук “xam, nadan, mədəniyyətsiz adam” mənalarına xidmət edir: Подумаешь что здесь речь идет не о цивилизованном, умном французе, в совершенстве знакомом с условиями приличия, а о каком-то диком башибузуке из Адрианополя(Григоревич. Литературные воспоминание. Demək, müşahidə etdiyimiz türkiizmlər ikinci şəraitdə ifadə etdikləri mənalarda bərkıyib sabitləşmişlər.

Türk sözləri keçdiyi dildə mənacə genişləndiyi kimi sözün mənasında daralma, bir növ xüsusiləşmə keyfiyyəti özünü göstərə bilər. Rus dilindəki türkiizmlər arasında bu qrupa aid edəcəyimiz çoxlu, istənilən sayda lüğəvi materialın varlığına əmin olduq. Məsələn *balıq, izyum, baxça, asker, balda, parça, şeptala, bardak* və s. bu tipli sözləri diqqətlə izləsək maraqlı hallarla qarşılaşacağıq: Türk dillərində bağça gül-çiçək olduğu yer, yəni gül-çiçək bağçası, rus dilində *baxça* “сад” yalnız bostan meyvələrinin əkildiyi yer; Türk dillərində balıq bütün növləriylə ümumiləşdirici söz olan *balık*-rus dilində isə (рыба), yalnız xüsusi qaydada hazırlanmış delikates балык; Türk dillərində üzüm- rus dilində (виноград), yalnız üzümün qurudulmuş çeşidi *izyum* adlanır. Bunun kimi bardaq “şərab, su, çay içməyə qab, badə”, rus dilində “бардак” sərsərilərin toplaşdığı aşağı səviyyəli yer və s. Təzə balıqdan fərqli olaraq

hazır süfrə balığına- çiy-çiy hissə verilərək yarım qurudulmuş bu məhsul rus məişətində “balık” adlanır, ruslar ona *balık* deyir. Ruscada *riba* sözü olduğu halda türk sözü balık nədən işlənir? Şübhəsiz, bazarlara gələn ərzaq özü ilə bərabər adı ilə də məşhur olmuşdur. Axı tarixən bir quru dövlət olan Moskva knyazlığına baliqlar türk-tatar tacirləri vasitəsilə gətirilirdi. Elə buna görə də dediklərimizi təsdiq edəcək bu fakta fikir verək: Müasir rus dilindəki demək olar ki, bütün balıq adları öz mənşəyinə görə türkcədir: bakla(baklinka), biryuk (biryuçok), kaykan, kalkan, kamsa, karançiq (kurlançuk), karasirt, karış, kutema, osman, sazan, sevryuqa, sudak, sula, sultanka, taran, terpuq, çebak (çapaq), balamut və s. Təbii ki, belə olan şəraitdə balıq çeşidlərilə bağlı türk mətbəxi nümunələri də rus mühitində özünü göstərəcəkdə.

Rus dilinin hələ qədim çağlarından işlənən “*dəstə, qrup, şayka*” mənalı türk sözü vataqa(vatara) ilk vaxtlar “çadır” mənasında istifadə edilmişdir: ilk dəfə qədim rus yazılı qaynaqları olan İpatev salnaməsinin 1187 və 1193-cü il nüsxələrində, 1294-cü ilə aid Dvin fərmanlarında “çadır, köçəri evi” mənalarda qeyd alınmışdır (Срезневский 1989: 1, 231). Amma qədim türk dillərində sözün “odaq, otaq, koma, ev, ailə” sözü ilə bağlılığı da qeyd olunur (Фасмер Макс1986-1987: 1,278) Get-gedə sözdəki bu məzmun itmiş, sonralar, xüsusən 19-cu yüzillikdən öz yeni mənasını – dəstə, qrup, izdiham qazanmışdır. Sözün rus dilində fonetik dəyişmələrə(otaq-vataqa kimi) uğraması da maraqlı doğuran haldır. Vataqa müasir rus dilində - böyük insan dəstəsinin; balıq vətəgələrinin, duz mədənlərinin arteli; balıq vətəgələrində işçi qrupu: Наконец, уже совсем в темноте, вваливается ватага охотников в усадьбу какого-нибудь почти незнакомого холостяка-помещика...(Бунин. Антоновские яблоки) və s.

Məna dəyişməsi ilə müşahidə olunan örnəklərdən biri də çertoq və çerdak türkiizmləridir. Göründüyü kimi eyni mənaya malik bu iki söz fonetik tərkibcə fərqlənirlər. Nədir bunun səbəbi? Çertoq və çerdak türkiizmləri eyni söz olsalar da çertok keçdiyi zamandan mənaca çerdak sözündən ayrılmış və mənaca xüsusiləşmişdir. Çardaqlar (əslə çatraq) çatı çatmaq “bağlamaq” çardaqlar sözündə də səslərin yerdəyişməsinə

uğramış yapraq, topraq, çıplaq qəbilindəndir Çerdak müasir anlamda binanın dam örtüyü ilə tavan arasındakı hissəni bildirməklə geniş işlənmə imkanlarına malikdir. Çertoq isə rus dilində saray, kaşanə deməkdir. Yekaterinanın rus dilində yazılmış məktublarında saray, çar iqamətgahı anlamındadır: Подвиг же сочинителя, об заклад биться можно, по которому он ее написал, есть тот, для чего вход не имеет в чертоги(Муратов М. Жизнь Радичева). Qədim abidələrimizdə: Beyrək yuca çartaqdan baqdı, bazirganları gördi (Kitabi Dədə Qorqud 1988: 83) Bu söz saray, həm də əfsanəvi və dəbdəbəli saray mənasında olduğu üçün xüsusi cəlbədicə tonda yazılmış məktubda rus sözü дворец deyil, çertoq işlənmişdir. Çertoq rus dilində qədim türk alınmalarındandır; XI əsrdə qeydə alınmışdır.(КЭСРЯ 2008:492). Saray mənasında istifadə olunaraq rus dilində öz sinonimləri içərisində xüsusi şəraitlərdə işlənməsinə görə maraqlı doğurur: Полуразкрытый строевой лес стоит неподвижно, и кажется, что ты попал в какие-то заповедные чертоги.(Бунин. Антоновские яблоки). Elə buna görə də Çexovun nəsr dilində -12 may 1893 tarixli məktubunda sözün bir birinə zidd mənalardan tutuşdurmaqla tamam gülüş məqsədilə istifadə edilmişdir: Не имею чертога, куда бы я мог су-нуть свою законную семью... На чердаке?

Sözün semantik inkişafında müşahidə edilən ümumişlək sözlərin terminləşməsi dilin elmi üslubunu dolğunlaşdırmaqla semantik diferensiallaşma prosesinin faydalı sonuclarını nümayiş etdirir. Dediklərimizə aid bir neçə nümunəni - kul, kol, qol sözündən yaranmış kulak “yumruq” və kulak “qolçomaq” sözlərinin məna bağlarını nəzərdən keçirək: Kulak “yumruq” sözündən məcaziləşmə yolu ilə tarixi termin kulak “ kapitalist, sərməyədar; varlı kəndli, hampa, qolçomaq” sözləri yaranmışdır. Разве не видите, что он русский кулак? Каков наш простодушный русский кулачок, воскликнул Тургенев(Авдотья Панаева. Воспоминания) Bu qayda ilə əsas məna ilə bağlı olan: “кулачное право” (hüquqi qanunlara zidd qayda) tarixi termini və “держать в кулаке” frazeoloji vahidi yaranır. Və eyni zamanda bu sözün həmin mənadan doğan zəngin derivatları кулачество, кулачество, кулачить, кулачиха,

кулаческий, кулачина, кулачье, кулачишко və s. meydana gəlir. Rus dilində 13-cü əsrdən işlənən bu söz uzun yüzilliklər boyunca çox məhsuldar olan bir sözə çevrilmişdir; кулак (kulak) “yumruq” sözünün iştirakı ilə Kulakov, Kulakovski, Kulaçikov kimi rus soyadları da meydana gəlmişdir (Веселовский 1974:169) Söz rus dilinin terminologiyasına da öz bəhrələrini vermişdir. Texniki terminlər olan silsilə maşınqayırma detalları adları - кулак (зубец колеса), кулачок кулачовая муфта, кулачковый вал, кулачковый механизм və s.

Ayaqqabı növü olan türk mənşəli başmaq sözünün XVI əsrdən (ilk dəfə IV İvanın əmlakının 1582-ci il qeydiyyatından məlumdur) rus dilində sıx şəkildə işləndiyi müşahidə edilir. Türk-çağatay dilindən alındığı söylənən (Фасмер Макс1986-1987 I, 139) bu söz öz ilkin semantikasına görə ayaqqabı, geyimin bir növü mənasını ifadə etməklə bu dildə geniş istifadə edilmişdir: ...обе девочки надели желтые шляпки и красные башмаки что бывало у них только в торжественных случаях (Пушкин Гробовщик). Başmaq sözü rus dili terminologiyasına da geniş şəkildə daxil ola bilmişdir; söz texniki terminologiyada altlıq, dayaq mənalarında: jelonka başmağı, frezer başmağı, kəmər başmağı və tormoz mexanizmi – tormoz başmağı – tormozlayıcı qurğu (dəmir yolu termini) mənasında işlənməkdədir. (Сагитова 1992: 27-3; Quliyeva 1990:83). Rus dilində biologiya sahə termini kimi də başmaçka – çiçək adı (formaca başmağa oxşadığına görə) kimi istifadə olunmuşdur. Başmaçka çiçəyi zambaqçiçəklər fəsiləsinə mənsubdur. Rus dili terminologiyasında digər çiçək adı orxideya-rapiopeilum çiçəyi bu dildə – başmaçka adlanır. (Большая Советская Энциклопедия 1974: 543) (Bu çiçək bizdəki süsən (iris) çiçəyinə bənzəyir. Rus dilində başmaq sözü ilə bağlı başqa bir bitki adı “Marin başmaçok” çiçək adı var (Фасмер 1986: 2, 577). Başмаков Türkəsilli rus fəlimiyələrindəndir. (Веселовский 1974: 30) Deməli, həqiqətən də “türkizmlər özünün ilkin semantik mövqeyində məişət sözləri olsalar da semantik dəyişmənin ümumdil tendensiyasına uyğun olaraq əlavə mənalar qazanaraq müxtəlif terminoloji sferalara daxil olabiliirlər”(Успенский 1971: 10-11) Yenə üst geyim adı olan Türk dillərindən alınmış ştan-ıç don (ıçton sözündən)

– “ıç” və “don~ton” (Radlov 1909-1911: 1, 1402, 1513; 11, 95) alt camaşırı, kalson mənasında uşton, uştan türk dillərinin qədim dövrlərindən başlayaraq müasir dövrdə həmin mənada bir sıra türk dillərində: müasir türk, qazax, qırğ., uyqur, özbək dillərində işlənməkdədir. (Наджип 1989: 267) Bu söz rus bədii dilində «şalvar» sözü kimi geniş işlənir və bununla onun çeşid müxtəlifliyini də bildirir: Батюшка, это называется купи себе роялю и без штанов ходи (Çехов. “Zabil”). Ştan sözündəki semantik dəyişmələr bəzən həqiqi evolyusiya xarakterində dərk oluna bilər; bu türkizm də rus dili leksikasının bir çox sahələrinə keçə bilmişdir. Kazanlı alim Yunaleeva yazır: “Ştan” sözü ovçuların nitqində “heyvanların ayaqlarının üstündə yun və ya lələk, dənizçilərin nitqində isə – “gəminin arxa tərəfindəki örtük forması, soba istehsalçıları üçün - buxarların xüsusi birləşməsi deməkdir” (Юналеева 1987: 33). [Cова] метнулась на нас – я даже успел разглядеть ее серые штаники – и взвилась на своих широких кругах крыльях (Bunin. “Маленький роман”)

Zahirən bir-birindən mənaca çox uzaq sözlərin əslində eyni mənşəyə malik olması ilk baxışdan inanılmaz görünür. Katorqa ağır şəraitli xüsusi həbs cəzası. “Katorqa əzabı”, “katorqa həyatı”, “katorqa əməyi” (dəhşət, zülm mənasında) ifadələrini tez-tez eşidirik. Çoxları sözün dilimizə rus dilindən keçdiyini güman edirlər. Əslində sözün tarixi onun katorqa (əslə katırğa) türk dilində çoxavarlı gəmi adı bildirməsilə başlayır. Bu hərbi gəmilərdə avar çəkmək ağır və çətin iş hesab olunurdu. Daim səfərlərdə və yürüşlərdə olan böyük gəmilərin avarlarını fasiləsiz olaraq çəkmək üçün bu katorqaçı işinə kürək cəzasına məhkum edilmiş ağır cinayət işləmiş dustaqlar və savaşa əsirləri təyin olunurdular. Bu cəza növü, eləcə də onunla birlikdə söz özü yunanlara, ruslara və s. xalqlara keçdi. Özünün ilk mənasında katorqa “türk gəmisini” işlənməklə bərabər – Июня в 1 день взят каторг другой караван, а в там караване семь каторг, а первые каторги ушли на море до нашего прихода (Записки Ивана Афанасьевича Желябужского), XIV əsrdə hətta hələ gəmisiz olmayan Rusda (o zaman Rossiya adı işlənmirdi) katorqa sözünün ikinci mənasında – “məcburi

iş; ağır qul əməyi” mənasında geniş işlənməyə başlayır.(Успенский 1971: 543)

Çömçə çömlək (danışıqda çölmək şəklini aldı) sözü ilə əlqədarıdır. Belə ki, çöm “qab, iri qab” çömçə(çöm~çum) çöm+çə “kiçik qab” deməkdir (Сагитова 1992: 401). Şərqi slavyan dillərinə keçən bir çox türk sözləri kimi bu söz də ilkin formasını (çum “iri qab”, çumiçka “çömçə”) saxlamaqdadır. İlk dəfə İpatev salnaməsində (1250), eləcə də İvan Kalitanın sənədlərində qeydə alınmışdır: А к тому еще дал есмь в чума золота большая(Срезневский, 1989: 3, 1552) А. Bestujev-Marlinski “Molla Nur” əsərində bir yerli Azərbaycan şərqisini verərkən “çömçə” türk sözünü incələməyə girişir və чюм+ча (-ча kiçiltmə şəkilçisi) sözünün rus dilindəki “çumiçka” sözünün anası olduğu qənaətinə gəlir. Maraqlıdır ki, çumiçka rus dilində həm də səliqəsiz, pinti qadın mənasında işlədilir. Onu da nəzərinizə çatdırmaq ki, rus dilində çumiçka həm də “çömçə balığı” deməkdir.(Сагитова 1992: 13-14) Rus dilində rus sözü kimi qəbul etdiyimiz *erlaş* da mənaca zəngin türkiizmlərdəndir: türk dillərindəki “erləş, aralaş” – qarışıqlıq, hərc-mərclik deməkdir. Söz rus ədəbi dilindəki işlək xarakterli türk sözlərindəndir. həm də qeyd olunmalıdır ki, rus dilində tarixə daha geniş dairələri əhatə edə bilmişdi. Bu mənada hərcmərclik, qarışıqlıq, həyəcan anlamı ilə yanaşı daha fərqli mənaları – cürbəcür quru meyvə, çərz; qədim kart oyunu adlarını ifadə etmişdi. Rus ədəbi dilinin müxtəlif dövrlərində həmin mənalara rast gəlinir.

SONUÇ

Araşdırmamızdan gəldiyimiz nəticə bu oldu ki, semantik diferensiallaşma dilin inkişafını səciyyələndirən proseslərdən biri olub söz yaradıcılığının əsas üsullarından sayıla bilər. Dildə semantik yenilənmə ən geniş yayılmış leksik-semantik proseslərdən biridir; tədricən baş verən belə semantik dəyişmələr lüğət tərkibinin inkişafında və zənginləşməsində çox böyük rol oynayır. Fikrimizcə, semantik yenilənmə prosesi, ilk növbədə, dildaxili faktorlarla özünü tapır. Belə ki, sözün məna variantlarının çoxalması ilə mənənin ilkin və qədim məna ilə müqayisədə daha geniş anlayış ifadə etməsi, semantik həcm artması sonda məna genişlənməsi ilə nəticələnir.

Məna genişlənməsi hadisəsinin yaranmasında ekstralinqvistik faktorlar da mühüm rol oynayır. Rus dilindəki türkiizmlərin böyük əksəriyyətində özünü göstərən yüksək semantik yenilənmə türk mənşəli sözlərin məna zənginliyini göstərməklə yanaşı, bu sözlərin çoxmənalılıq imkanlarını, yüksək məcazlaşma, metaforlaşma keyfiyyətlərini də nümayiş etdirdi.

QAYNAKÇA

1. БАБАЕВ, К.Р., 1972, Семантические изменения тюркизов при их заимствовании — Советская Тюркология, 1972, №2, ст. 47-53
2. БОЛЬШАЯ СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ, 1968-1978, т., 18.
3. СƏФƏРОВ, NIZAMI. 1995, Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi tarixi, Bakı, Kitab Palatası
4. ФАСМЕР МАКС.1986-1987, Этимологический словарь русского языка (в четырех томах), М., Прогресс.
5. KİTABI DƏDƏ QORQUD 1988, Yazıçı nəşriyyatı, Bakı.
6. КРАТКИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ РУССКОГО ЯЗЫКА.2008, Москва, Рипол-Норинт
7. QULIYEVA, X., 1990, Leksik-semantik kalkalar, Azərbaycan EA-nın Xəbərləri, (Ədəbiyyat. Dil. İncəsənət), №1.s.82-84
8. MƏNƏRƏMLI, BABA. 2012, Türk dillərində isim köklərində leksik- semantik inkişaf, Bakı
9. НАДЖИП, Г. Н., 1989, Исследования по истории тюркских языков XI-XIV вв., М., Наука.
10. РАДЛОВ, В.В., 1893-1911, Опыт словаря тюркских наречий, т. 1-4; СПб.
11. РЯСЯНЕН, М., 1955, Материалы по исторической фонетике тюркский языков. Москва, Издательство иностранной литературы.
12. САГИТОВА, А.Г., 1992, Тюркизмы в названиях предметов домашнего обихода. АҚД, Казань
13. СРЕЗНЕВСКИЙ, И.И., 1989, Словарь

- древнерусского языка (в трех томах), М., Книга
14. ШИПОВА, Е.Н., 1976, Словарь тюркизмов в русском языке, Алма-Ата, Наука
 15. ТУРЕЦКО-РУССКИЙ СЛОВАРЬ, 1977, Москва, Изд-во Русский язык
 16. УСПЕНСКИЙ, Л.В., 1971, Слова о словах. Почему не иначе? Ленинград, Изд. Детская Литература.
 17. ЮНАЛЕЕВА, Р.А., 1987, Тюркизмы в системе заимствований русского языка, Советская Тюркология, №1, s.8-13.
 18. ЮНАЛЕЕВА, Р.А., 1984, Тюркизмы в русском языке (на материале названий одежды). Автореферат докт. дисс., Москва
 19. ВЕСЕЛОВСКИЙ, С. Б., 1974, Ономастикон Древнерусские имена, прозвища и фамилии, Москва. Издательство "Наука"

"This page is left blank for typesetting"

HOLISTENCE
publications

Bu sayfa dizgiden dolayı boş bırakılmıştır

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

Der schriftsteller Boris Pasternak und seine rezeption im Deutschland des 20. Jahrhunderts

The author Boris Pasternak and his reception in 20th century Germany

Sevinc Tofiq kızı Rzayeva

Bakü Slavyan Universitesi, Germanistika İnstitutu, e-mail: sevinc_rzayeva@yahoo.de

Abstract

The poet and writer Boris Pasternak had developed a particularly close connection to Germany and German culture since his youth.

During his two longer stays in Germany, in 1905 and 1912, Pasternak acquired the German language, became familiar with German literature, especially Romanticism, devoted himself first to music, then to the study of philosophy, especially that of Marburg Neo-Kantian Hermann Cohen. Pasternak considered philosophy an important source for his poetry.

From 1946 to 1955 Boris Pasternak worked on his first and only one novel "Doctor Zhivago". The novel was not allowed to be printed because it was suspected of being critical of the regime in the Soviet Union. The novel was not officially allowed to appear until 1988. Outside of Russia, however, the novel became an instant international success, as "Doctor Zhivago" was translated into 18 languages in quick succession.

In Germany, the success story began as early as 1958, after the first German translation by Reinhold von Walter was published by S. Fischer Verlag Frankfurt am Main.

The article discusses how Pasternak and his novel «Doktor Zhivago» were received in Germany and how this novel had a «transcultural» reception effect in Germany in the 20th century.

Keywords: reception, journey, origin story, novel, protagonist, poem, Nobel Prize

Citation/Atıf: RZAYEVA, S. T. (2022). Yazar Boris Pasternak ve 20. yüzyıl Almanya'daki resepsiyonu. *International Journal of Language and Awareness*. 1(1),31-37. DOI: [10.33390/ijla.1890](https://doi.org/10.33390/ijla.1890)

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
Sevinc Tofiq kızı Rzayeva
E-mail: sevinc_rzayeva@yahoo.de

Bu çalışma, Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Abstract

Der Dichter und Schriftsteller Boris Pasternak hatte seit seiner Jugend eine besonders enge Bindung zu Deutschland und zur deutschen Kultur entwickelt.

In seinen beiden längeren Aufenthalten in Deutschland, im Jahr 1905 und im Jahr 1912, eignete sich Pasternak die deutsche Sprache an, machte sich mit der deutschen Literatur vertraut, speziell der Romantik, widmete sich zuerst der Musik, dann dem Studium der Philosophie, insbesondere dem Marburger Neukantianer Hermann Cohen. Die Philosophie betrachtete Pasternak als wichtige Quelle für seine Poesie.

Von 1946 bis 1955 arbeitete Boris Pasternak indes an seinem ersten und einzigen Roman „*Doktor Schiwago*“. Der Roman durfte nicht gedruckt werden, weil er in der Sowjetunion als regimekritisch verdächtigt wurde. Da durfte der Roman offiziell auch erst 1988 erscheinen. Außerhalb Russlands wurde der Roman jedoch auf Anhieb ein internationaler Erfolg, da „*Doktor Schiwago*“ in rascher Folge in 18 Sprachen übersetzt wurde.

In Deutschland begann die Erfolgsgeschichte bereits 1958, nachdem die erste deutsche Übersetzung von Reinhold von Walter im S. Fischer Verlag Frankfurt am Main erschienen war.

Der Beitrag diskutiert, wie Pasternak und sein Roman „*Doktor Schiwago*“ in Deutschland rezipiert wurde und wie gerade dieser Roman eine „transkulturelle“ Rezeptionswirkung im Deutschland des 20. Jahrhunderts entfaltet hatte.

Schlüsselwörter: Rezeption, Reise, Entstehungsgeschichte, Roman, Hauptfigur, Gedicht, Nobelpreis

Gliederung:

1. Einführung
2. Boris Pasternak und die Entstehungsgeschichte seines einzigen Romans „*Doktor Schiwago*“
3. Das Leben und Rezeption von Pasternak in Deutschland
4. Einige Parallelen in der Rezeption des Romans „*Doktor Schiwago*“ und Kurban Saidis „*Ali und Nino*“
5. Zusammenfassung

1. Einführung

Boris Leonidowitsch Pasternak (*29. Januar/10. Februar 1890 in Moskau; † 30. Mai 1960 in Peredelkino bei Moskau) war ein russischer Dichter und Schriftsteller. International bekannt ist er vor allem durch seinen Roman „*Doktor Schiwago*“. 1958 wurde ihm der Nobelpreis für Literatur verliehen, den er jedoch aus politischen Gründen nicht annehmen konnte.

In Moskau als Sohn jüdischer Eltern geboren, wuchs Boris Pasternak in einem intellektuellen und künstlerischen Milieu auf. Sein Vater Leo-

nid war Künstler und Professor an der Moskauer Schule für Malerei, seine Mutter die bekannte Pianistin Rosa Kaufmann. Unter den Freunden und Bekannten, die Pasternak bereits in jungen Jahren zu Hause antraf, waren Musiker, Künstler, Schriftsteller - einer davon Lew Tolstoi, dessen Bücher sein Vater Leonid illustrierte (https://de.wikipedia.org/wiki/Boris_Pasternak).

Pasternak arbeitete lange an seinem ersten und einzigen Roman „*Doktor Schiwago*“ nach dem (2. Welt-) Krieg, der aufgrund seines Inhalts in der Sowjetunion nicht erscheinen durfte. Der Roman, der während der russischen Revolutionszeit vor und nach 1917 handelt, beschreibt die Konflikte, in die ein Intellektueller (Schiwago) und seine geistigen und religiösen Überzeugungen mit der revolutionären Bewegung und der sozialistischen Realität gerät. Als Vorbild für Lara, die weibliche Hauptfigur des Romans, soll dabei Pasternaks langjährige Geliebte Olga Iwinskaja fungiert haben. Der Roman erschien 1957 nur im Ausland, zunächst in Italien und danach in 18 anderen Sprachen - ein internationaler Erfolg. In der Sowjetunion konnte er erst 1987 unter Gorbatschow publiziert werden, nachdem

man Pasternak offiziell rehabilitiert hatte. Der gleichnamige Film mit Omar Sharif und Julie Christie (Regie: David Lean, 1965) gewann 1966 fünf Oscars und war ein internationaler Erfolg in den Kinos (Valentin Belentschikow, 1922-1923:233).

2. Boris Pasternak und die Entstehungsgeschichte seines einzigen

Romans „Doktor Schiwago“

Seit dreißig Jahren ist der Roman „Doktor Schiwago“ die Quelle einer Vielzahl kritischer Literatur in allen Sprachen der Welt geworden. Infolge seiner Veröffentlichung in der Zeitschrift „Neue Welt“ (Nr. 1–4, 1988) beginnt diese Literatur, sich rasch mit innerstaatlicher Kritik zu ergänzen. Eine Vielfalt von Interpretationen dieses Werkes, der mit absichtlicher stilistischer Einfachheit geschrieben ist, ist bemerkenswert. Es war nicht ohne Grund, dass einer der Leser in „Ogonyok“ schrieb, dass er sich viel Mühe gab, dabei sogar zwischen den Zeilen lesend, um etwas zu finden, was als Grund für das verhängte langfristige Verbot des Werkes „Doktor Schiwago“ dienen könnte.

Der Autor des Romans dachte am allerwenigsten über die Publizistik und politischen Debatten nach. Er hat sich ganz andere - künstlerische - Aufgaben gestellt. Dies ist der Grund, warum das Buch, das zunächst Gegenstand eines politischen Skandals und beispiellosen sensationellen Ruhms wurde, allmählich zu einem Objekt des ruhigen Lesens, der Liebe, der Anerkennung und des Lernens wurde.

Nach der Definition von Rainer Maria Rilke, einem der Pasternak geistig nahestehenden europäischen Schriftsteller des 20. Jahrhunderts, ist der Künstler eine Person, die aus der Natur schreibt. Sein Ziel ist es, unverfälscht zu vermitteln, wie er selbst die Ereignisse der Außenwelt wahrnimmt, um diese Ereignisse in Phänomene der geistigen Welt, der Welt der menschlichen Wahrnehmung zu verwandeln und sie plastisch darzustellen; sein oberstes Ziel ist es, diesen Ereignissen ein neues, langes Leben im Gedächtnis der Menschen und ihrer Existenz zu geben (Быхаров А., 2008:302).

„Doktor Schiwago“ war das Ergebnis langjäh-

riger Arbeit von Boris Pasternak, die Erfüllung eines lebenslangen Traums. Seit 1918 begann er wiederholt, große Prosa über das Schicksal seiner Generation zu schreiben, und war aus verschiedenen Gründen gezwungen, dieses Werk unvollendet zu lassen. In dieser Zeit hat sich auf der ganzen Welt und insbesondere in Russland unerkennbar alles verändert. Als Reaktion darauf änderten sich die Ideen, die Figuren und ihre Schicksale, der Stil des Autors und die Sprache selbst, in der er es für möglich hielt, mit Zeitgenossen zu sprechen. Der Text entwickelte sich von Erfahrung zu Erfahrung und folgte dem mentalen Zustand seines Schöpfers, seinem Zeitgefühl. Die Seiten der Briefe und Manuskripte, die in einer klaren, seelenvoll fliegenden Handschrift von Pasternak geschrieben sind, erwähnen ständig die Arbeit an der Prosa.

Im ersten Winter des Krieges brannten Pasternaks Manuskripte in einem Feuer aus. Er bereute aber sie nicht. Der Krieg brach nach Jahren des Terrors in der Verteidigung gegen den faschistischen Angriff von Seiten der Streitkräfte und Länder aus, der Pasternaks aufrichtiges Mitgefühl erweckte. Der Krieg vereinte alle, indem man an allgemeinen Nöten teilnahm, an der Trauer der Verluste, an der Freude derer, die gerettet und gewonnen wurden. Pasternak schrieb, dass *„die tragische, schwierige Zeit des Krieges eine lebende Zeit und in dieser Hinsicht eine freie, freudige Rückkehr eines Gemeinschaftsgefühls mit allen war.“* Auf diese Weise konnte er sich die Idee des lyrischen Epos neu vorstellen - einen Roman über das Wichtigste, über die Atmosphäre der europäischen Geschichte, in der wie in seinem eigenen Haus seine Generation geformt wurde.

Als er mehrere große Übersetzungsarbeiten abgeschlossen hat, schreibt er seit Ende 1945 Prosa. Nachdem er mehrere Namen geändert hatte: „Junge und Mädchen“, „Die Kerze brannte“, - hieß der Roman vom Herbst 1946 an „Doctor Schiwago“.

Der Roman wird voraussichtlich im Sommer fertiggeschrieben. Es umfasst die Zeit von 1903 bis 1929 mit einem Epilog über den Großen Vaterländischen Krieg. Der Held Yuriy Andrejewitsch Schiwago, ein denkender Arzt mit den Suchanfragen, kreativen und künstlerischen Faltun-

gen, stirbt 1929. Nach seinem Tod bleiben die Notizen und unter anderen Blättern die fertigen Verse, die in seiner Jugend geschrieben wurden, von denen einige zusammen das letzte Kapitel des Romans bilden.

Es ist bezeichnend, dass Pasternak den Tod des Protagonisten in das Jahr 1929 legt, zur Zeit des Zusammenbruchs des Lebensstils im Land, des Vorabends vom Mayakovskys Selbstmord, des Jahres, das in „Schutzbrief“ das letzte Jahr des Dichters genannt wurde. Der Roman über Doktor Schiwago und die in seinem Auftrag verfassten Verse wurden zum Ausdruck der Freude, die Angst vor dem Tod zu überwinden.

„In Bezug auf Füllung, Klarheit und Beschäftigung mit meiner geliebten Arbeit ist das Leben der letzten Jahre für mich fast ein kontinuierliches Fest der Seele. Ich bin mehr als zufrieden damit, ich bin glücklich damit, und der Roman ist der Ausweg und Ausdruck dieses Glücks“, schrieb Pasternak 1955 (E. A. БВТУШЕНКО, 1989:28).

Der kreativ begabte Held des Romans versucht, seine eigenen Vorstellungen zu verwirklichen. So wird sein Blick durch die Umstände zu einem Maßstab und einer tragischen Einschätzung der Ereignisse des Jahrhunderts und das Gedicht - zur Unterstützung und Bestätigung der Hoffnungen und des Glaubens an die lang erwartete Erleuchtung und Befreiung, deren Vorläufer der historische Inhalt aller Nachkriegsjahre ist.

Wenn man den Roman liest und erneut liest, kommt man zu dem Schluss, dass die Hauptsache darin eher dem Leser gezeigt wird, als ihm in einer harten, beharrlichen Form erzählt wird. Die Liebe zum Leben, die Sensibilität für seine Stimme und das Vertrauen in seine unverfälschten Erscheinungsformen sind die Hauptanliegen des Autors. Dies manifestiert sich am stärksten in der Rede und den Handlungen des Haupthelden und Lyrikers - Yuriy Schiwago. Er schätzt den Sinn für ein menschliches Maß und kennt die fatalen Folgen des erzwungenen Eingreifens des Menschen in Natur und Geschichte.

Schiwago ist geneigt, mit den moralischen Idealen der Revolution zu sympathisieren und ihre Helden, die Leute der direkten Aktion, wie die Antipov-Strelnikov, zu bewundern. Er sieht aber auch deutlich, wozu ihre Handlungen aus-

nahmslos führen. Nach seinen Beobachtungen führt Gewalt nur zu Gewalt. Der allgemeine produktive Lebensverlauf wird verletzt, verwüstet und sinnlos, ersteres wiederholt, fordert und befiehlt. Er sieht, wie die Macht des ideologischen Schemas jeden zerstört und zu einer Tragödie für den wird, der sich dazu bekennt und es anwendet. Es gibt Grund zu der Annahme, dass es diese Überzeugung ist, die Doktor Schiwago von der Prosa unterscheidet, an der Pasternak vor dem Krieg gearbeitet hat.

Während er an dem Roman arbeitete, bemerkte Pasternak, dass er über die Vergangenheit schrieb. Damit sein Text halb vergessene Ereignisse in ein für Zeitgenossen notwendiges Wort umwandeln und am geistigen Leben nachfolgender Generationen teilnehmen konnte, musste man über die Sprache nachdenken, sie von alternden Details befreien, deren Schärfe und Ausdruckskraft aus Erfahrung und Weitsicht nicht von Dauer waren. Er sagte, dass er absichtlich den Stil vereinfacht, indem er „in einer modernen Übersetzung, in der aktuellen Sprache, gewöhnlicher, einfacher und ruhiger“ versucht, zumindest einen Teil dieser ungeteilten Welt zu vermitteln, zumindest den Wertvollsten - aus der Ferne, aus den durch das Evangeliumsthema „herzliche, farbige, organische Wahrnehmung des Lebens.“ (Евр. Пастернак, 1988:29).

Seit 1946 prüfte das Nobelkomitee sechs Mal die Kandidatur von Pasternak, der für einen Preis nominiert war. Zum siebten Mal, im Herbst 1958, wurde sie „für herausragende Leistungen in der modernen Lyrik und die Fortsetzung der Traditionen der großen russischen Prosa“ ausgezeichnet.

In den politischen Kommentaren war der Preis ausdrücklich und eindeutig mit der Veröffentlichung des Romans „Doktor Schiwago“ verbunden, der nicht in der UdSSR veröffentlicht und angeblich antisowjetisch war.

Ein ungeheurer Skandal brach aus. Der Pasternak-Akte-Bericht, in dem nichts dem tatsächlichen Stand der Dinge entsprach, würde Hunderte von Seiten umfassen. Die Tatsache, dass der ihm verliehene Ehrenpreis in Schande und Schmach verwandelt wurde, wurde für Pasternak zu einer tiefen Trauer. Er war gezwungen,

die Prämie „aufgrund der damit verbundenen Bedeutung in der Gesellschaft, zu der er gehört“, abzulehnen. Bis Ende 1958 erschien aber der Roman in allen europäischen Sprachen.

10. Februar 1960 Pasternak wird 70 Jahre alt. Es gab eine Reihe von Glückwunschbriefen aus der ganzen Welt. Beim festlichen Abendessen waren Freunde aus dem Künstlerkreis.

Pasternak litt regelmäßig an den Schmerzen in der linken Hälfte des Rückens. Er versuchte, nicht auf sie zu achten, aber bis Ende April waren sie so stark geworden, dass man einen Arzt rufen musste. Seit Anfang Mai ist er ans Bett gefesselt. Sein Zustand wurde immer schlimmer. Zuerst wurde angenommen, dass dies ein zweiter Myokardinfarkt war, aber eine Röntgenaufnahme zeigte einen weit verbreiteten Krebs der linken Lunge.

Am Tag vor dem Ende erklärte Pasternak, wie qualvoll für ihn die Dualität seiner Anerkennung war, die in Russland völlig unbekannt blieb. „Mein ganzes Leben war nur ein Kampf mit regierender und triumphaler Vulgarität für ein freies und spielerisches Menschentalent. Das hat mich das ganze Leben gekostet“ (Евг. Пастернак, 1988:32), sagte er.

3. Das Leben und Rezeption von Pasternak in Deutschland

Zum ersten Mal kam Boris Pasternak 1905 im Alter von fünfzehn Jahren nach Deutschland. Es war seine erste Auslandsreise. „Alles ist ungewöhnlich, alles ist anders, als ob man nicht lebt, sondern einen Traum sieht, an einer fiktiven, für niemanden obligatorischen Theateraufführung teilnimmt. Du kennst niemanden, niemand sagt dir etwas... Bald gewöhnte ich mich an Berlin, schlenderte durch die unzähligen Straßen und einen unendlichen Park, sprach deutsch, täuschte mich unter dem Berliner Verweis, atmete eine Mischung aus Dampfrauch, leichtem Gas und Bier ein, hörte Wagner zu“ (Елена Беленинова, 2013-08-23).

Pasternak hatte 1912 die Gelegenheit, Deutschland erneut zu besuchen. Ziel seines Besuchs war Marburg, genauer gesagt die Marburger Philosophieschule.

Boris beschäftigte sich zu dieser Zeit ernst-

haft mit Philosophie. Geld für eine Reise nach Deutschland wurde von seiner Mutter gespendet. In Marburg mietete der junge Mann ein billiges Zimmer am Stadtrand. Boris beschreibt wie immer seine Eindrücke von dem, was er an dem neuen Ort sah, in einem Brief an seine Eltern:

„Wenn es nur eine Stadt wäre! Und dann ist dies eine Art mittelalterliches Märchen. Wenn nur Professoren hier wären! Und dann öffnet sich manchmal mitten in einem Vortrag ein donnerndes gotisches Fenster, die Spannung von Hunderten von Gärten füllt den geschwärzten Saal, und von dort schaut der ewige, große Vorwurf aus den Bergen. Wenn nur Professoren hier wären! Und hier ist noch Gott“ (aus einem Brief an die Eltern vom 11. Mai 1912) (Елена Беленинова, 2013-08-23).

Bilder und Motive früher Marburger Gedichte werden sowohl in seinen späteren Texten als auch im Roman Doktor Schiwago auftauchen.

Die nächste Begegnung des Dichters mit Deutschland fand zu Sowjetzeiten statt. 1921 reisten die Eltern und Schwestern von Boris Pasternak nach Berlin. Die Brüder Boris und Alexander blieben in Moskau zurück. Man ging davon aus, dass nach dem Abwarten der schweren Zeiten die ganze Familie bald wieder zu Hause sein würde, wie es 1906 der Fall war. Er wollte seine Familie sehen, sie seiner jungen Frau Yevgenia Pasternak, geborene Lurie, vorstellen und nebenbei frische Luft schnappen, seine dekadenten Stimmungen und Gefühle überwinden.

Boris und Yevgenia kamen im September 1922 in Berlin an. Sie wohnten im Gasthof Fasaneneck. Yevgenia suchte nach einer Möglichkeit, Malerei zu studieren, so dass sie und ihr Mann bald nach Weimar gehen.

Pasternak liebte den Berliner U-Bahnhof Gleisdreieck, wo sich Bahn und U-Bahn kreuzen. Er stieg oft hohe Treppen mit Blick auf die Stadt hinauf, beobachtete den Sonnenuntergang und die sich kreuzenden Eisenbahnschienen darunter. Diese Eindrücke spiegeln sich in seinem im Januar 1923 verfassten Gedicht „Gleisdreieck“ wider (Елена Беленинова, 2013-08-23).

An den letzten Deutschlandbesuch von Boris Pasternak im Juni 1935 erinnert sich seine Schwester Josephine. Er war auf dem Weg nach

Paris zum Internationalen Schriftstellerkongress zur Verteidigung der Kultur. Der Kongress hatte bereits begonnen, aber das Komitee bestand darauf, berühmte Schriftsteller Europas - Pasternak und Babel - in die sowjetische Delegation aufzunehmen. Boris verbrachte einen Tag in Berlin. Und davor hatten sich Bruder und Schwester 12 Jahre lang nicht gesehen.

Vor der Abreise, gingen sie ins Hotel, um etwas zu essen. Plötzlich sagte Boris, er wolle einen Roman über das Schicksal einer schönen, aber fehlgeleiteten jungen Frau schreiben. Dies war eine der ersten Erwähnungen der Idee zum Roman „Doktor Schiwago“.

Der Anstoß zum Roman ging also von Deutschland aus. Aber erst 30 Jahre nach der Nobelpreis-Auszeichnung war die Zeit auch für sein russisches Heimatland gekommen, um den Roman „Doktor Schiwago“ in seiner Bedeutung und Tiefe wahrhaft zu ermessen und verstehen (Елена Беленинова, 2013-08-23).

4. Einige Parallelen in der Rezeption des Romans „Doktor Schiwago“ und Kurban Saids „Ali und Nino“

Ich möchte die Rezeption von Pasternak mit seinem einzigen Roman „Doktor Schiwago“ in Deutschland im Vergleich zur Rezeption vom Schriftsteller aus Aserbaidschan – Kurban Said (Lew Nussimbaum) mit seinem bekannten Roman „Ali und Nino“ zusammenfassen.

Über Pasternaks Roman habe ich genug berichtet, jetzt möchte ich über die Ähnlichkeiten und schweren Schicksale von beiden Romanen erzählen.

Also „Ali und Nino“ ist ein berühmter Roman von 1937 von Kurban Said, einem Autor aus Aserbaidschan. Der Roman wurde erstmals 1937 in Wien (Österreich) in deutscher Sprache veröffentlicht. Der Roman wurde wie „Doktor Schiwago“ mehr als 100 Mal in 33 Sprachen der Welt veröffentlicht.

Der Roman „Ali und Nino“ ist in dreißig Kapitel unterteilt. Die Erzählung wird in der ersten Person im Namen der Hauptfigur Ali-khan Shirvanshir geführt und endet mit den Worten von Ali-khans Freund, Kapitän Ilyas-bek:

„Ali Khan Schirwanshir fiel um viertel nach fünf, an der Brücke von Gandscha, auf seinem Posten hinter dem Maschinengewehr. Seine Leiche stürzte in das trockene Flußbett. Nachts stieg ich hinab, um sie zu bergen. Sie war von acht Kugeln durchbohrt. In seiner Tasche fand ich dieses Heft. Wenn Gott erlaubt, überbringe ich es seiner Frau. Wir bestatteten ihn in der frühen Morgenstunde im Moscheehof kurz bevor die Russen zur letzten Attacke übergingen. Das Leben unserer Republik ist zu Ende wie das Leben Ali Khan Schirwanschirs“ (Ali und Nino, Kurban Said, 2000: 280).

Es geht auch um Pasternaks Roman um die Liebe zwischen einem muslimischen Jungen Ali und einer georgischen Frau Nino. Der Roman spielt im Kaukasus und im Iran vor dem Hintergrund der Ereignisse des Ersten Weltkriegs. Das Buch ist eine Suche nach Wegen, den Islam und das Christentum in Ost und West zu verstehen und zu versöhnen. Die meisten Ereignisse des Romans finden zu Beginn des 20. Jahrhunderts wie im Roman „Doktor Schiwago“, in der Altstadt von Baku (Icheri-Sheher) und in deren Nähe statt. Während der Kämpfe auf der Ganja-Brücke stirbt die Hauptfigur - Ali und schreibt alles, was ihm passiert ist, in ein Notizbuch, wie beim Doktor Schiwago. Ninos Schicksal bleibt unbekannt. Damit endet der Roman.

Bis jetzt gibt es viele Geheimnisse in dieser Geschichte, und die Leute bezweifeln immer noch, ob diese Liebesgeschichte echt oder nicht war. Der Roman „Ali und Nino“ wurde im 2016 wunderschön verfilmt, wo die weltberühmten Schauspieler gespielt haben (wie Adam Bakri und Maria Valverde). Der Film auch wie „Doktor Schiwago“ hatte einen großen Erfolg.

Am Ende möchte ich auf einen Rezensionsnotiz in der Süddeutschen Zeitung von 02.09.2000. beachten. Gefallen findet die Rezensentin Manuela Reichart an diesem 1937 erstmals erschienen und jetzt neu aufgelegten Roman. Sie bezeichnet die Neuauflage als „die Wiederentdeckung eines multikulturellen Liebesromans“. Es geht um die Liebesgeschichte zwischen dem Muslim Ali und der Christin Nino, die - obwohl sie religiöse und kulturelle Konventionen überwindet - am Lauf der „großen Geschichte“, an den Auswirkungen der russischen Revolution scheitert. Schauplatz

ist Baku im Kaukasus. An diesem Ort findet Reichart „keine guten Europäer und schlechten Orientalen“, sondern verortet einen interkulturellen Ansatz: „Alles ist eine Frage des Standpunktes“. Dieses transkulturelle Element findet seine Entsprechung in der nur teilweise geklärten Autorenschaft: Der Name Kurban Said ist ein Pseudonym, erklärt Reichart, dahinter verbirgt sich die vom Orient begeisterte Baronin von Ehrenfels, und ein zum Islam übergetretener Jude - Lew Nussimbaum - gilt als Mitverfasser (Manuella Reichart, 02.09.2000).

5. Zusammenfassung

Im Allgemeinen wurden die beiden Romane - „Doktor Schivago“ und „Ali und Nino“- nicht eindeutig wahrgenommen. Es gab sowohl die positiven als auch viele negativen Rezensionen, die die Größe der beiden Romane in keiner Weise beeinflussen konnten. Man kann natürlich viele Parallelen in diesen zwei Romanen sowohl inhaltlich, als auch zur Rezeption finden, das wäre aber ein Thema für die nächste Untersuchungen, die ich zu verwirklichen plane.

LITERATUR

Беленинова Елена, Германия Бориса Пастернака, in <http://litkafe.de/index.php>, 2013-08-23.

Belentschikow Valentin: Zur Poetik Boris Pasternaks. Der Berliner Gedichtzyklus 1922–1923. Vergleichende Studien zu den slawischen Sprachen und Literaturen. Bd. 2. Peter Lang, Frankfurt am Main u. a. 1998.

Бухаров А. Р. М. Рильке и Б. Л. Пастернак: из истории взаимоотношений, Челябинск, 2008.

Евтушенко Е. А., Из предисловия к «Доктору Живаго». М, 1989.

Kurban Said, Ali und Nino, Ausgabe 2000 by Econ Ulstein List Verlag GmbH & Co. KG, München.

Пастернак Евгений, К читателю / Предисловие к «Доктору Живаго» Б. Пастернака, М. 1988.

Reichart Manuella, Rezensionsnotiz zu Süddeutsche Zeitung, 02.09.2000.

https://de.wikipedia.org/wiki/Boris_Pasternak

E-ISSN : 2979-983X
DOI: 10.33390/ijla

International Peer-Reviewed and Open Access Electronic Journal
Uluslararası Hakemli ve Açık Erişimli Elektronik Dergi